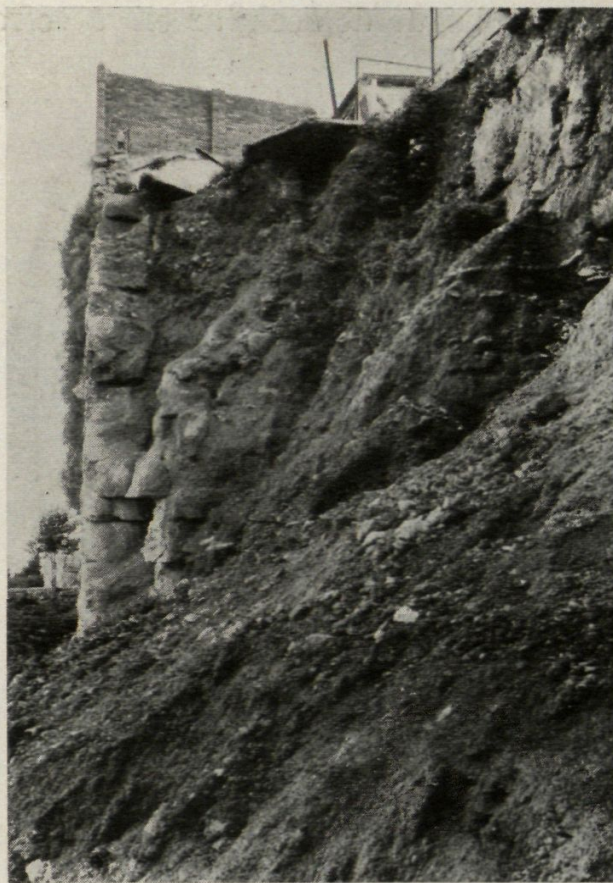
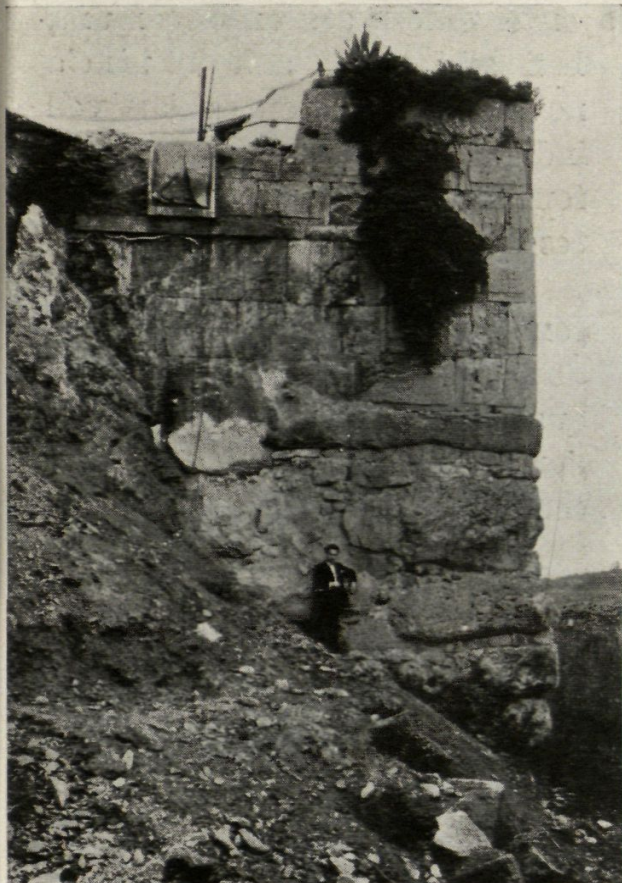

LLIBRE I

EL MEDI SOCIAL

Figs. 1 i 2. — Muralles de Tarragona

(Serra i Ràfols)

I

ESTAT DEL PAÍS CATALÀ EN EL MOMENT
DE LA INVASIÓ ROMANA

EN la producció de les obres d'arquitectura històrica hi ha una llei d'evolució que les lliga estretament com si gradualment s'anessin transformant. Fins a les terres on l'art ha degut els seus canvis a influències exteriors no és possible estudiar un període isolat dels altres; l'actuació d'aquestes influències ha estat lenta, pausada i quasi mai no han substituït enterament l'obra anterior. Unes vegades el medi físic ha imposat els caràcters propis de l'art del país; altres, els treballadors

s'han hagut de reclutar en la terra; ara en el detall, ara en el conjunt,

han sobreviscut a la influència nova certs caràcters de l'art vell indígena. Un art uniforme, com fou l'art romà prengué per aquestes causes un cert aire local.

Es relativament modern el concepte de les escoles regionals de l'arquitectura romana, de les quals parlà primer que ningú l'enginyer historiador de l'arquitectura August Choisy (1) i que popularitzà en les seves conferències al Louvre Lluís Courajod (2). El nostre propòsit en fer l'inventari de les obres d'arquitectura produïdes per la invasió romana a les terres catalanes és cercar el que tinguin de típic i encaixar-les dintre d'una d'aqueixes escoles. Elles són les obres de caràcter arquitectònic més antigues en el nostre país, conservades fins a nosaltres, si deixem de banda Empúries i les rústegues construccions ibèriques i són per tant, el precedent més important, en ordre al temps, de tota l'arquitectura catalana.

L'art romà obeeix en la seva història en la nostra ter-

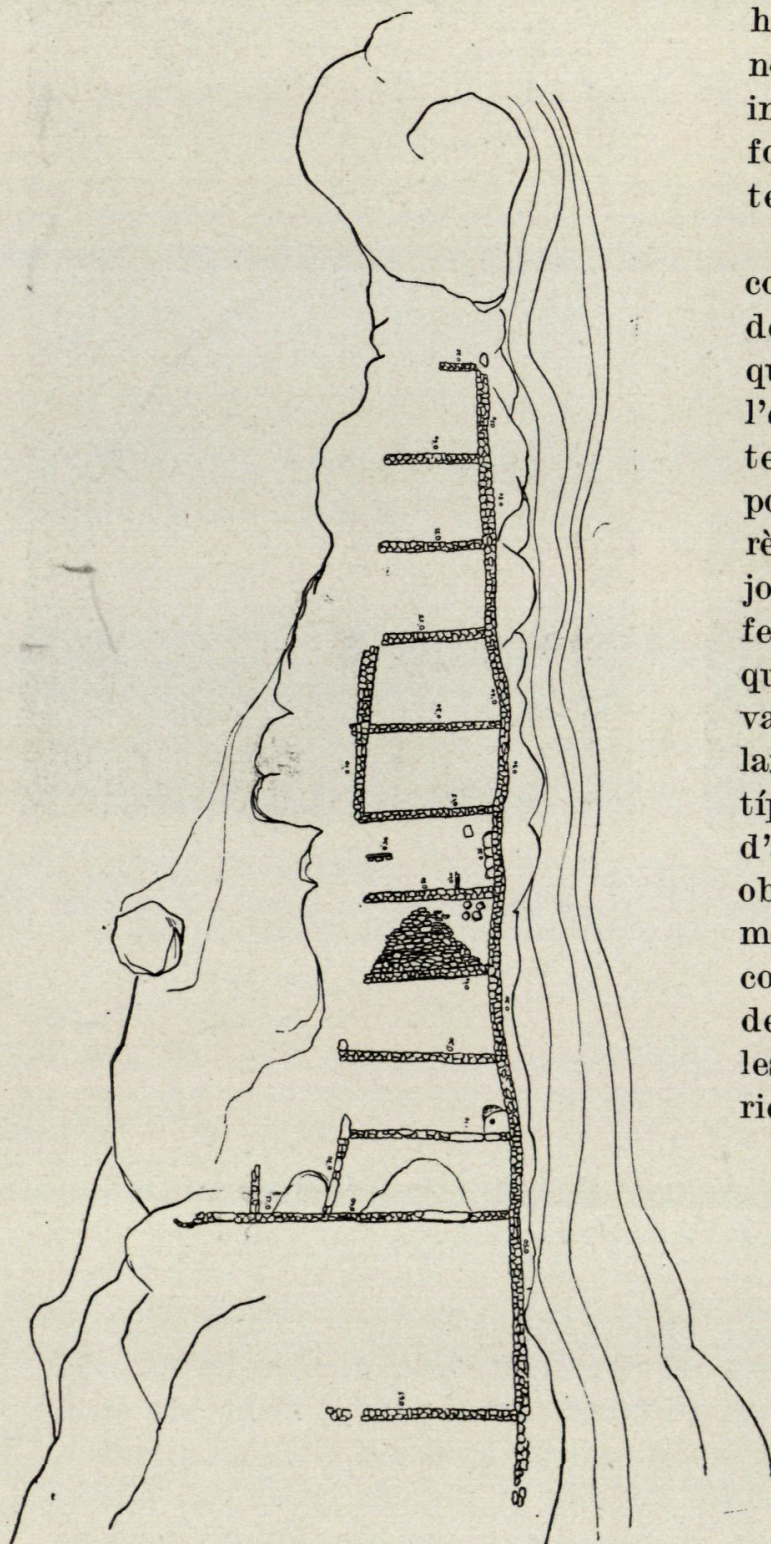

Fig. 3. — Poblament ibèric d'un sol rengle de cases.
Les Escodines baixes (Maçalió)

Escala 1:500

(Bosch Gimpera)

(1) CHOISY, A., *L'Art de bâtir chez les romains*. Paris, 1873, pág. 183.

(2) *Leçons professées à l'École du Louvre (1887-1896)*. — *Origines de l'art roman et gothique*. Paris, 1890.

ra, a una causa: l'estat bàrbar del nostre país, sense intenses colonitzacions anteriors a la romana, que al moment d'arribar-hi les primeres formes artístiques, passa de cop i volta de la incipient cultura ibèrica al dòric del temps de la República o al temple corinti augusteu. Aquest origen té les seves conseqüències: l'art romà adquirirà a la nostra terra un aspecte de rusticitat, i en desaparèixer la civilització romana, la barbàrie serà la característica de les obres arquitectòniques fins arribar a les noves importacions d'altres corrents d'art estrangers.

Per a comprendre el seu caràcter en aquestes terres extremes de la Mediterrània, cal notar primerament que l'invasor trobava ací les obres

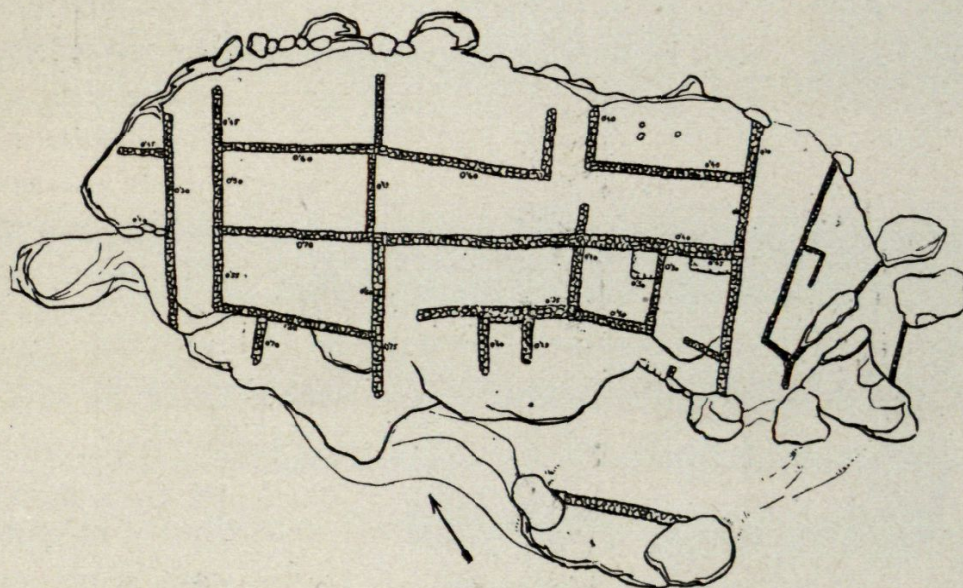

Fig. 4. — Poblament ibèric de dos rengles de cases juxtaposades.

Les Escodines altes (Maçalió)

(Bosch Gimpera)

Escala 1:500

bastides per una civilització rudimentària. Mentre els pobles fenici i grec havien cobert amb intensa civilització una gran part del Migdia i de la costa oriental d'Espanya; la civilització grega era estesa per la Provença, i Marsella, la seva capital, establí la llunyana i aïllada colònia d'Empúries; la nostra terra conservava la seva primitiva i rudimentària cultura entre aquestes dues grans extensions de terra més civilitzada. La nostra arquitectura fou obra colonial. És curiós estudiar aquell art que precedí al romà en les reduïdes ciutats ibèriques i en les restes de llur civilització.

LA GEOGRAFIA FÍSICA DE
LA IBÈRIA PRE-ROMANA

Qui contempla un mapa geogràfic d'Europa s'enganya en creure que la península ibèrica pintada d'un sol color és geogràficament uniforme. La natura «l'ha dividida en com-

partiments sense fàcil comunicació els uns amb els altres i profundament diversos» (1). L'altiplanície central i les regions perifèriques tenen llur sòl i llur clima ben diferents. L'altiplanície central era sense arbres, mentre el bosc i el conreu poblen les zones marítimes. Les mateixes costes, les de l'Atlàntic i les de la Mediterrània són geogràficament terres ben distintes.

Els textos dels geògrafs i dels historiadors grecs i llatins ens deixen imaginar el que fou llavors el tros de terra on anem a veure-hi

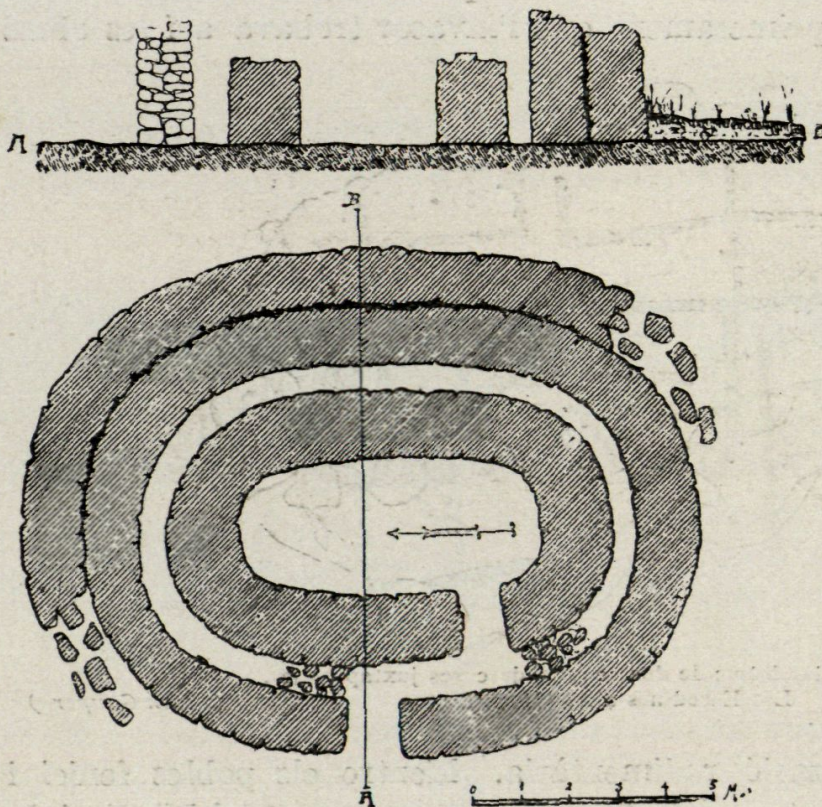

Fig. 5. — Lluçena del Cid : Els Foyos. Torre ibèrica
(Senent Ibáñez)

florir per primera vegada una arquitectura. Amb més boscos que avui, la poblaven també les oliveres i les vinyes. Entre les terres de conreu hi havia, més grans en superfície que avui, clapes ermes i els mateixos camps àrids. Aviè ens parla ja dels oliverars de la costa E. i dels de l'antiga Cal·lípolis (2); com avui, eren celebrats els vins de Lletània i de Tarraco; els peixos eren abundants en les goles de l'Ebre; els boscos poblaven el Pirineu i les muntanyes de la ma-

rina on Marcial parla de caçar l'isard, el cérvol i el senglar (3). El lli es collia a les terres d'aigüerols d'Empúries i de Tortosa i els joncs creixien a les planes empordaneses de la Jonquera (*campus juncarium*); mentre

(1) ALBERTINI, E., *Les divisions administratives de l'Espagne romaine*, Paris, 1923, pàg. I. — SCHULTEN, *Hispania. (Geografía, etnología, historia.)* Traducció de BOSCH GIMPERA i ARTIGAS FERRANDO. Barcelona, 1920, pàgs. 20 i següents.

(2) SCHULTEN, *Hispania*, pàg. 55.

(3) *Epigramas*. Llib. I, 50.

als llocs secs es feia el fonoll (*campus funicularium*) (1) i a les muntanyes àrides del Migdia creixia l'espart (*campus spartium*).

LA CULTURA

Cap part del món com la península ibèrica no havia rebut potser tantes immigracions d'origen variadíssim (2) atretes per les mines i per la fama de fabuloses riqueses. Per això al moment de la invasió romana tenia també una gran diversitat sota el punt de vista humà. Mai la seva població no s'agrupa sota un

Fig. 6. — Lluçena del Cid : Els Foyos. Torre ibèrica
(Senent Ibáñez)

sol comanament. Estrabó nota que els habitants d'Espanya no parlen la mateixa llengua ni es serveixen del mateix alfabet; aquest testimoni és confirmat per l'examen de les monedes (3). «Moltes tribus poden ésser compreses sota un mateix nom que no és més, con el nom d'Ibèria, sinó una expressió geogràfica que significa la contigüitat en l'espai però no correspon a una realitat política» (4).

Dintre l'extensió geogràfica objecte concret d'aquest estudi hi ha també una varietat de cultures extraordinària.

Quan els geògrafs o historiadors antics fan referència a les nostres viles primitives, en parlen com de petits llocs poblats de gent salvatge i ferotge, que habita encara a les cavernes, contraposant-los a certes ciu-

(1) ESTRABÓ, *Geografia*. Llib. III, cap. IV, IX.

(2) ALBERTINI, *Les divisions administratives de l'Espagne romaine*, pàg. 2.

(3) ALBERTINI, *Les divisions administratives de l'Espagne romaine*, pàg. 4.

(4) ALBERTINI, *Les divisions administratives de l'Espagne romaine*, pàg. 6.

tats, on el comerç exterior hi havia portat un estat d'elevada cultura. R. F. Aviè, segons alguns etrusc, fill de Volsinium, el qual va escriure un poema geogràfic *Orae maritimae*, en els darrers anys del segle IV de l'Era Cristiana, valent-se d'un viatge del segle VI abans de J. C., després de fundada Marsella, descriu les costes que veu des de la nau venint

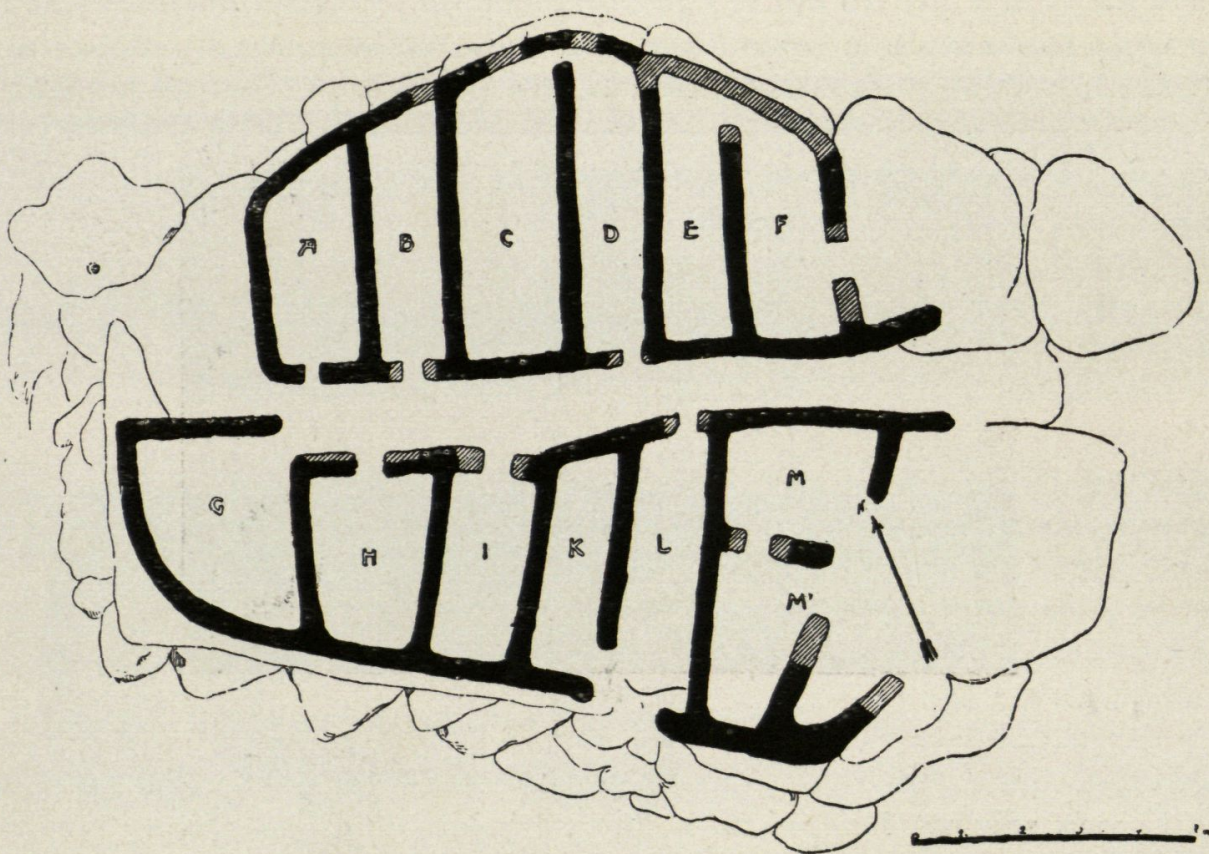

Fig. 7. — Poblament ibèric amb carrer central : La Gessera (Casserres) (Bosch Gimpera)

del Migdia i recalca a Barcelona, «rica i amena que estén els braços del seu port segur, i el seu pla, solcat de rierols, de verdes vinyes...»; però més amunt troba els actuals empordanesos «aspres, gent dura i feroç per la caça i aferrada a llurs coves» (1). El mateix Titus Livi, que parla per referències de Cató (any 195 abans de J. C.), explica les precaucions que havien de prendre els grecs i romans d'Empúries, contra els hispans «nació bàrbara i bel·licosa» (2). Diodor de Sicília descriu els pobladors de les

(1) FESTUS AVIENUS, R., *Ora maritima (Periplo massaliota del siglo VI a. de J. C.)*, edició de A. SCHULTEN. Barcelona, 1922. «Fontes Hispaniae Antiquae», fascicle I. — SERRA I RÀFOLS, J. DE C., *El poblament prehistòric de Catalunya*. Barcelona, 1930. «Enciclopèdia Catalunya», XV, pàgs. 106 i següents.

(2) TITUS LIVI, *Història romana*. Llib. XXXIV, IX.

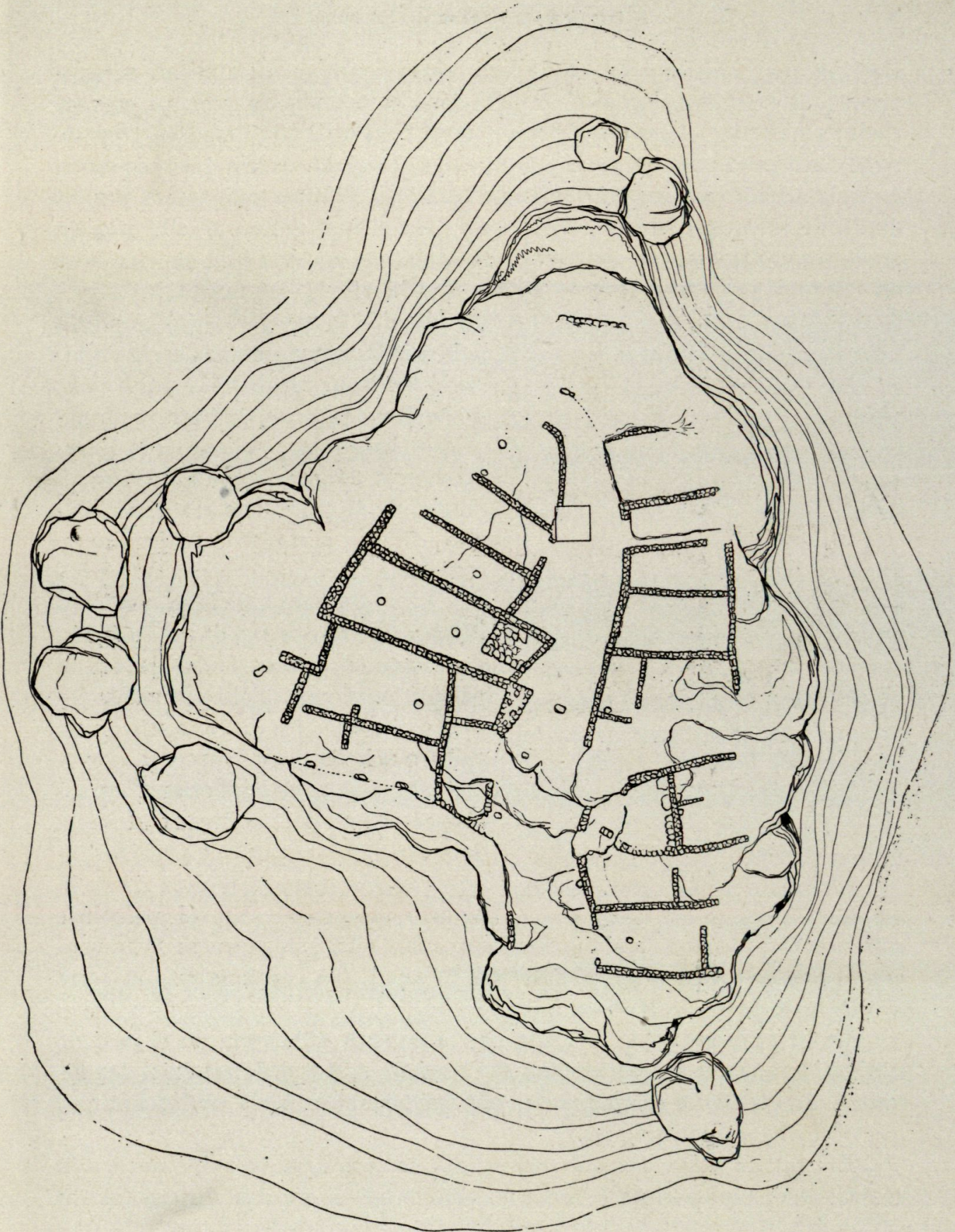

Fig. 8. — Poblament ibèric amb carrer central : El Piuró del barranc fondo (Maçalió)

Escala 1:500

(Bosch Gimpera)

Balears que habiten a les coves amb llurs dones en comunitat, menyspreant els metalls preciosos, usant la fona com arma de guerra i esquarterant els morts: «Les dues illes són molt fèrtils, diu, i alimenten prop de trenta mil habitants. Hi creix poc la vinya, i aquesta raresa del vi és causa que els agradi extraordinàriament. L'amor i l'estima que tenen per les dones és tant, que si els corsaris els prenen una dona, no s'hi pensen en donar dos homes per al rescat. Habiten en les coves i en els espadats, on fan forats i nombroses grutes. Els que hi viuen cerquen amb compte l'habitació i la seguretat» (1). Aquesta població indígena perdura en la dominació romana. De les 179 poblacions de la Tarraconense, 135 eren estipendiàries, habitades per gent de la terra; les menys, 34, eren colònies militars o municipis de ciutadans romans o llatins i fins en aquestes la majoria eren indígenes (2).

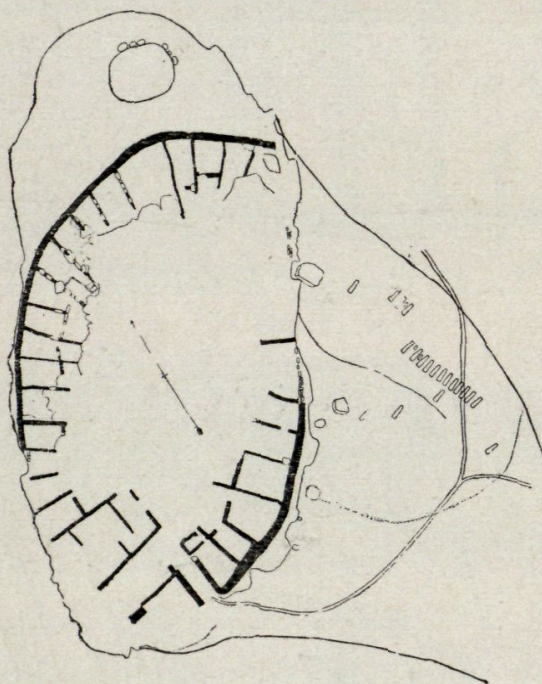

Fig. 9. — Poblament ibèric al voltant d'una plaça.
Vilaró d'Olius
(Serra i Vilaró)

La complexitat de la població de l'Espanya pre-romana és un antiquíssim fenomen que es troba ja en el paleolític inferior. Sobre la massa informe d'uns pobles desconeguts d'una cultura acheliana que comença a evolucionar cap a la musteriana, es sobreposa d'una part la invasió africana dels anomenats per els prehistoriadors, precapsians, i d'altra part la invasió pirenenca. En el paleolític superior es parteixen la península ibèrica dos estats de cultura: la franco-cantàbrica que ve de l'altre costat del Pireneu i la capsiana que es corre a tota la costa de la Mediterrània.

La invasió del poble formador de la cultura d'Almeria en el període neolític final i les colonitzacions del període històric determinen les diverses civilitzacions ibèriques que ens fan entreveure els textos antics i les troballes arqueològiques.

Els textos redactats pels navegants es refereixen principalment a la costa; segons el periple d'Aviè la població dels ibers des de cap el riu

(1) DIODOR, XVII, 3.

(2) PLINI, *Història natural*. Llib. III, cap. IV.

Xúquer i arriben fins a les serres que pel sud limiten la conca del Llobregat, que tantes vegades han estat un límit històric, i s'estenen, exercint-hi un cert domini, cap al nord per la resta de la costa catalana i fins a l'altre costat del Pirineu i terres endins del Llenguadoc. Cap al sud hi ha els Tartessis; cap al nord del Pirineu començaren a poblar-la els ligurs (1).

Conviuen principalment, doncs, tres estats de cultura distinta segons el grau en què hi ha penetrat la cultura dels ibers vinguts del sud. La pròpiament ibèrica que ocupa des del nord d'Alacant fins a les serres al nord de Sagunt, es perllonga per la muntanya que limita la plana de Castelló, envaeix el baix Aragó i arriba fins a les planes del baix Urgell; la dels pobles que serveixen encara rastre de l'antiga cultura neolítica i eneolítica a la qual s'ha superposat la cultura de Hallstatt dels celtes i després, per una dominació més o menys permanent, la dels ibers que ocupa la plana de Castelló i segueix després la costa catalana i arriba fins a la comarca de Solsona; la dels pobles de base neolítica i eneolítica que no arriben a posseir la cultura ibèrica. Una supervivència de la cultura eneolítica del sud-est o d'Almeria subsisteix a la part meridional de València (2). A les Balears es conservava encara al moment de la invasió romana una cultura supervivència de l'edat del bronze (3).

Els ibers formaven tribus grans i petites en un estat polític anàleg a les tribus del nord d'Àfrica, sense lligam permanent entre si, les quals eventualment unides sota l'autoritat d'un capdill es deslligaven després de la pau, victoriosa o no. Sobressurt en elles llur caràcter guerrer i llur esperit d'independència. Ocupen diverses viles i cada vila és un estat independent. Les viles que descobreixen els arqueòlegs són en major nombre que les actualment poblades; són, doncs, versemblants les dites dels generals romans que s'alaben d'haver conquerit o destruït en llurs expedicions guerreres nombrosíssimes ciutats.

En un grau més o menys avançat exerceixen diverses indústries: la mineria, l'agricultura, la ramaderia, el teixit de lli i de llana. Les viles pròpiament ibèriques coneixen les arts del metall, especialment la fabricació d'armes, saben d'orfebreria, de l'art del niellat amb metalls preciosos; fonen la plata i el bronze i tallen la pedra. Tarraco i Emporion eren cen-

(1) BOSCH I GIMPERA, Pere, *Etnologia de la Península Ibèrica*. Barcelona, 1932.

(2) Anuari de l'I. E. C., 1915-1920. Barcelona. *La cultura ibèrica*, pàgs. 593 i següents. — SERRA I RÀFOLS. J. de C., *El poblament prehistòric de Catalunya*. «El poblament ibèric», pàg. 81.

(3) Anuari de l'I. E. C. citat. *Plena Edat del Bronze*, pàgs. 561 i següents.

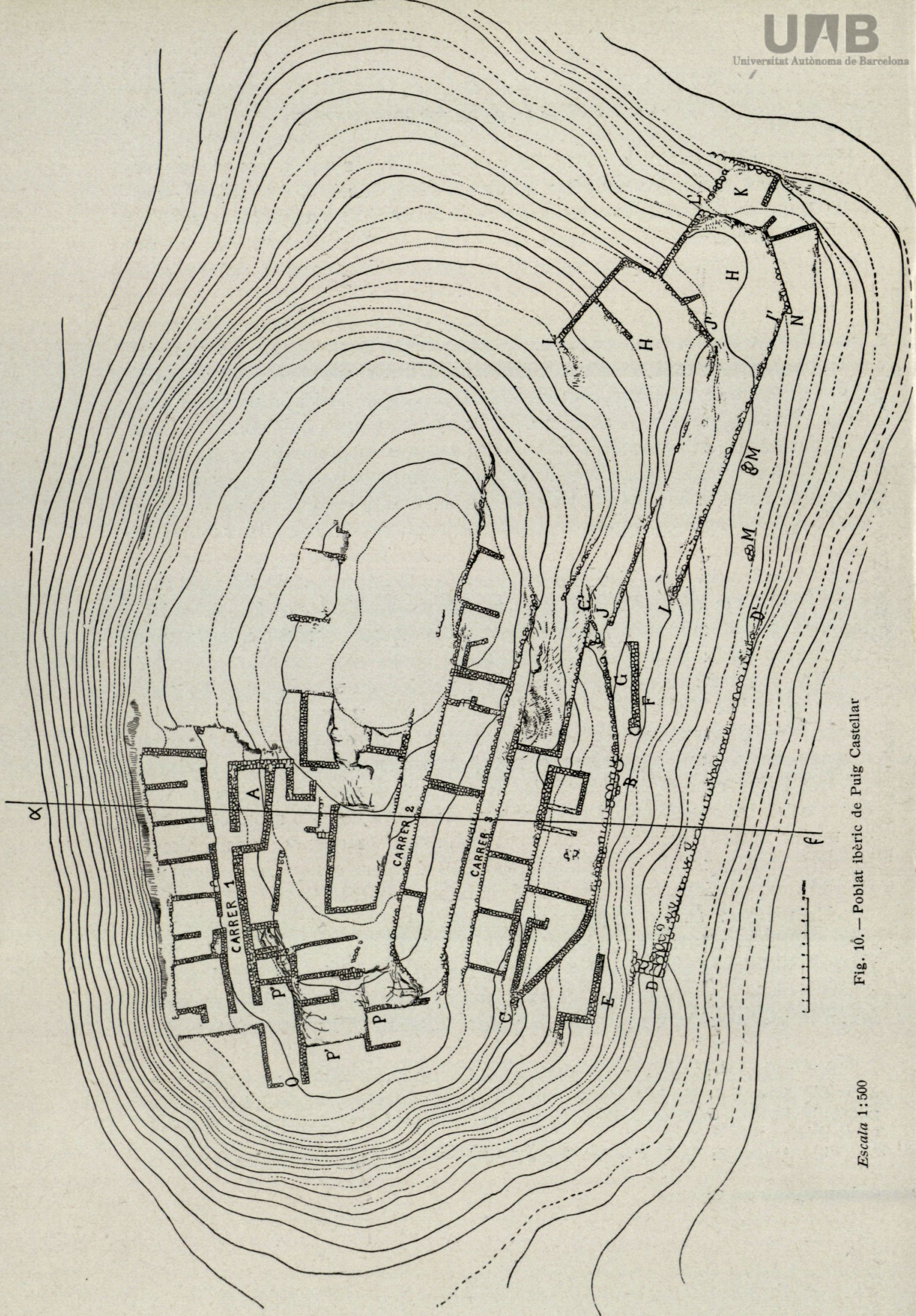

Fig. 10. — Poblament ibèric de Puig Castellar

Escala 1:500

tres de comerç exterior de productes de la terra agrícols i minerals, del vi i la pesca salada i dels teixits d'espart, de tradició neolítica.

Els ibers coneixien l'escriptura amb un alfabet emparentat amb el fenici i que es conserva fins a l'època romana i encunyaven en els darrers temps de llur independència monedes de coure i d'argent d'un cert valor artístic. Les arts ens donen una idea de la seva civilització relativament avançada, principalment la ceràmica feta al torn, pintada, que

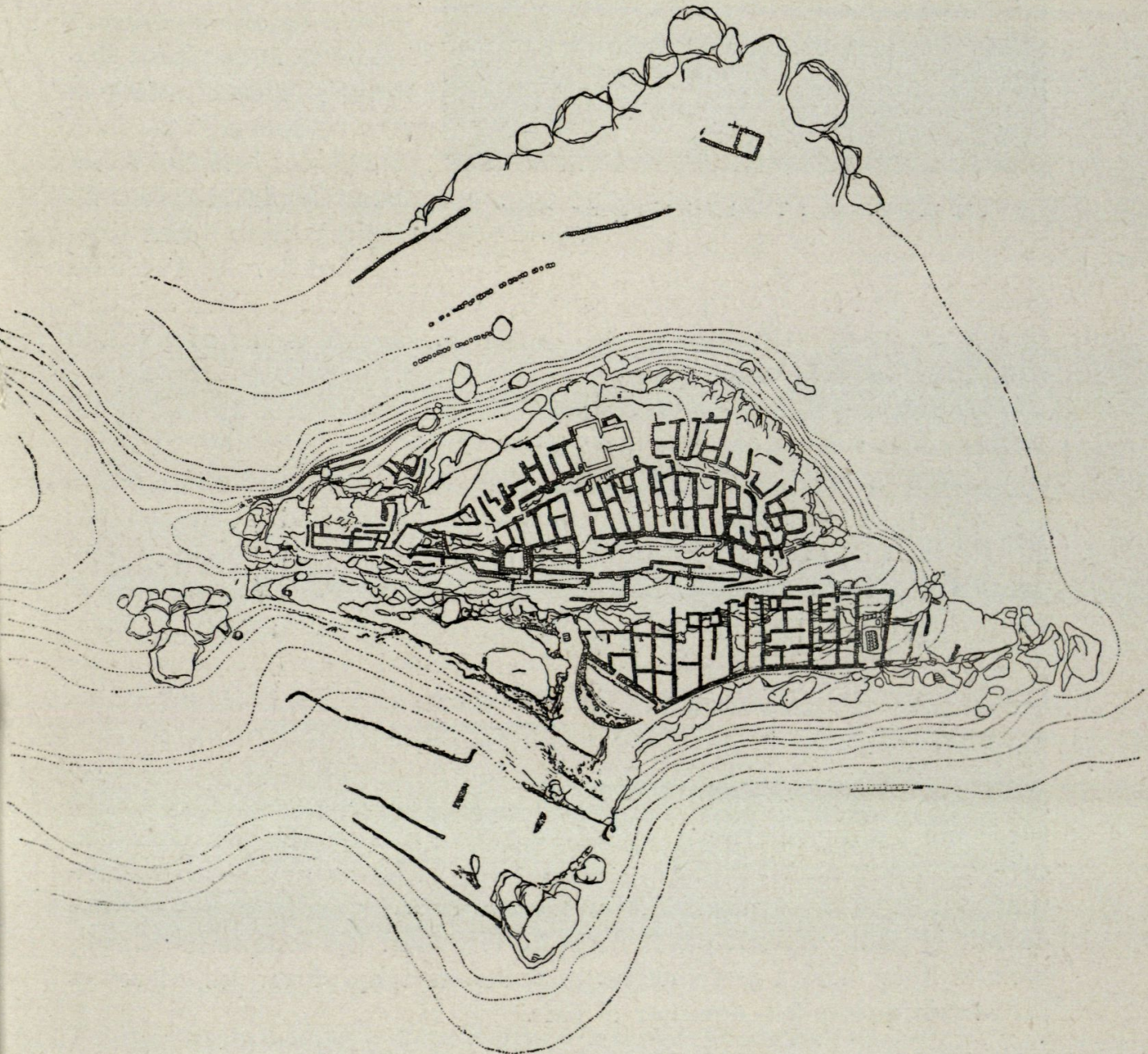

Fig. 11. — Poblament ibèric de Sant Antoni de Calaceit

(*Bosch Gimpera*)

Fig. 12. — Calaceit : Tossal Redó. El carrer central
(Serra i Ràfols)

prové del S. E. d'Espanya, penetra per la conca de l'Ebre i per la Costa de llevant, on es troba al costat d'una ceràmica feta a mà, continuació de tècniques de velles civilitzacions. La gramàtica decorativa de les composicions que ornem els vasos ibèrics és interessantíssima: una complicació de línies ondulades i cercles fets a base de pinzells de múltiples puntes; belles decoracions florals i d'animals

fortament estilitzats, obtingudes sempre a base de línies; teories de guerrers o caçadors, amb visió sovint escassa de la figura humana i amb reminiscències dels vasos grecs.

L'orfebreria ens és revelada per la diadema trobada a Javea (1) per les arracades i vasos de plata de Tivissa (2), i l'escultura per les obres trobades a la regió meridional, fronterera de la terra que estudiem.

Entretant els habitants de la plana central es dedicaven als conreus, cullien un blat curt i poc granat; però principalment els ocupava el pasturatge i fabricaven amb la llana teles primitives. Més cap al nord de la Península, cap al país dels càntabres i dels asturs la cultura era menor, propera a la vida selvàtica. Pobre gent que menjaven els aglans de les alzines i menyspreaven la vida agrícola.

L'ASPECTE DELS POBLATS
IBÈRICS

L'aspecte del país devia ésser com el de qualsevol colonització actual. El país conquistat quedava en part amb la seva primitiva independència sense més que el pagament d'un tribut, el reclutament militar, i una nominal subjecció, i els poblats continuaven la seva cultura. Altres havien estat cremats o abandonats davant el pànic produït per la força de l'invasor. Els conqueridors estableixen llocs isolats amb petites guarnicions i aprofiten les mateixes torres ibèriques per a dominar el país.

(1) Museu de Madrid.

(2) Museu de Tarragona. Vegeu Anuari de l'I. E. C. de 1913-1914, pàg. 598.

Un viatge imaginari pel sector en què radica el nostre estudi ens faria veure una geografia de l'habitació anàloga a la de certes regions del nord d'Àfrica. No hi existeix la casa aïllada, com a terra insegura; en canvi les petites poblacions, de vegades d'una dotzena de cases, situades sempre dalt de turons fortificats, ocupen amb gran densitat tot el país (1). Són excepcionals les ciutats relativament grans com Tarraco, ciutat antiquíssima que Aviè qualifica de bella (Cal·lípolis), o Olèrdola, fortificada per la naturalesa més que per la mà de l'home; o Emporion, la colònia grega, que atrau prop d'ella una vila ibèrica; o Sagunt d'ascendència cartaginesa.

La renglera senzilla (fig. 3) o doble (fig. 4) de cases dalt d'una carena més o menys espadada, és ja la forma d'una urbanització rudimentària. De vegades una torre fortificada o un petit castell que servien de reducte darrer en cas de perill s'aixequen a un dels extrems del petit poblat (figs. 5 i 6) (2). Aquestes torres feien de guaita i comunicaven les unes amb les altres per mitjà de senyals.

Fig. 13. — Casseres : La Gessera. El carrer

(Bosch Gimpera)

(1) SERRA i RÀFOLS, *El poblament prehistòric de Catalunya*, pàg. 113.

(2) BOSCH GIMPERA, P., i SENENT IBÁÑEZ, J. J., *La torre ibèrica de Lluçena del Cid*, en l'Anuari de l'I. E. C., 1915-1920, pàg. 621.

El poblat ja més format consisteix en una juxtaposició de cases en dos rengles, la façana posterior de les quals fa de muralla pel costat accessible mentre els espadats defensen les altres parts del poblat. Al mig dels rengles de cases es forma així un carrer (figs. 7, 8, 12 i 13). En qualque poblat molt rústec les cases són al voltant d'una plaça (fig. 9). En algunes s'inicia la idea de la muralla independent de les cases i construïda en forma més

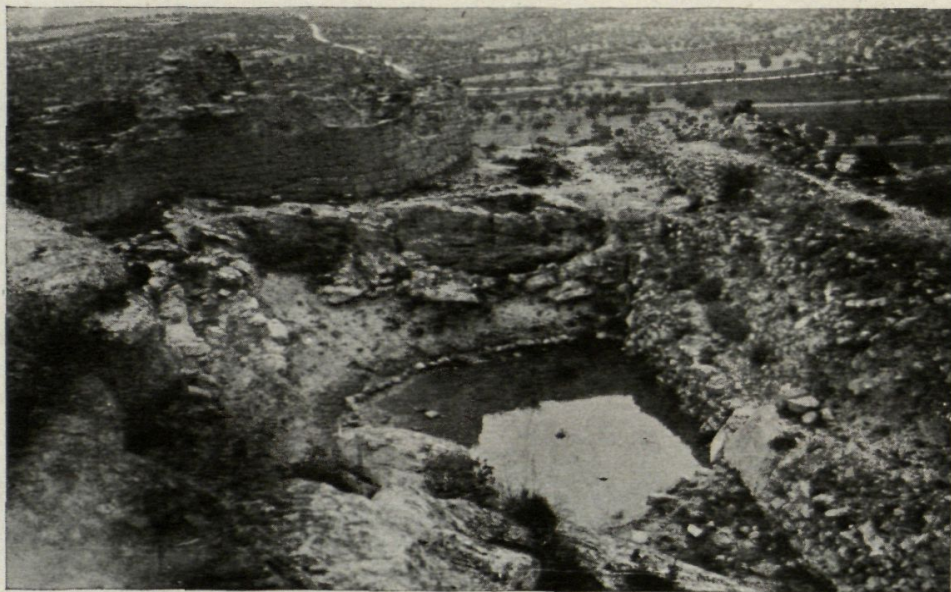

Fig. 14. — Sant Antoni de Calaceit : La bassa per l'aigua
(Bosch Gimpera)

sortida, feta de fang i pedres més grosses. Aquestes eren les disposicions primitives conservades encara en el període immediat a la invasió romana.

Els poblats s'engrandeixen per juxtaposició de carrers en la mateixa direcció del que existia en el nucli de la primitiva població. Aquests omplen primer la calma superior del turó o bé s'esgraonen pel pendent de la muntanya, com en els poblats de Puig Castellar (fig. 10) i de Sant Antoni de Calaceit (fig. 11).

Entremig d'aquests nuclis urbans densos hi ha el de les agrupacions formades de cases i barraques aïllades, voltades de corrals per al bestiar, com sembla que era el de Burriac prop de Mataró, (1) o de sitges per a guardar els grans. En les pendents de la muntanya de Burriac, es formaven feixes amb grans marges aguantats per pedres, i una muralla les defensava pel costat més accessible.

(1) SERRA i RÀFOLS, *Forma Conventus Tarraconensis*. I. *Bactulo-Blanda*, en les «Memòries de l'I. E. C., Secció Històrico-Arqueològica». Barcelona, 1928, fig. 31. — SCHULTEN, *Hispania*, pàg. 93. — ESTRABÓ, *Geografia*, pàg. 155.

Aquests pobles són de dimensions diverses i els plans adjunts en donen clara idea: n'hi ha de formats d'unes quantes cases amb una àrea que no anava més enllà de 200 a 300 metres quadrats; molts arriben als 2.000 i 3.000 metres. Sant Antoni de Calaceit té una àrea de 7.000 metres quadrats.

Les ciutats grans i les petites es proveeixen d'aigua en la forma elemental: una gran bassa (fig. 14) com a les ciutats d'Aragó (1).

A les Balears hi havia encara gent que habitava les coves i les ciutats construïdes en la forma primitiva de l'edat de bronze (2).

TARRAGONA, GIRONA, OLÈRDOLA, SAGUNT   Entre aquestes ciutats en general petites, moltes d'elles minúscules, cal esmentar algunes de dimensions extraordinàries pel temps: Tarragona, Girona, Olèrdola, Sagunt.

Tarragona i Girona eren ciutats més antigues que la major part de les viles que trobaren els romans. Llurs muralles eren construïdes amb pedres de grans dimensions sobre les quals es sobreposa la fortificació romana.

Tarraco era la més gran ciutat indígena de Catalunya. Les seves muralles havien cridat l'atenció del navegant grec autor del periple que ens ha tramès Aviè: «aquella Cal·lípolis que per la gran alçada de les seves muralles i pels seus grans edificis s'eleva pels aires; que per l'àmbit de son vast solar tocava pels dos costats la mar sempre abundant en peixos» (3). Les seves muralles datarien, per tant, d'abans de la meitat del segle VI, fet comprovat per la ceràmica trobada a les capes més profundes i que segons Bosch Gimpera pertany al primer període de la segona edat de ferro i correspon a Catalunya a una primitiva civilització ibèrica. De la ciutat primitiva (fig. 15) no queda sinó una part de les muralles que coronen el turó sobre el qual s'aixecava la ciutat en una llargada de 1.245 m. però el recinte sembla que era major i baixava, segons Pons d'Icart, fins al mar (4). Hom diu que dos murs transversals dividien l'interior de la

(1) SERRA-RÀFOLS, *El poblament prehistòric de Catalunya*, pàg. 127.

(2) COLOMINES ROCA, J., *Habitació romana dels «Antigors» a les Salines de Santanyí*. Anuari de l'I. E. C., 1915-1920, pàg. 725.

(3) «Cal·lípolis deu situar-se a Tarragona i les paraules *inde Tarraco oppidum* són una interpolació». Vegeu aquesta tesi sostinguda per Bosch Gimpera en *Problemes d'història antiga i d'arqueologia tarragonina*. Tarragona, 1925, pàgs. 13 a 16. La tesi té per fonament principal el que entre Salauris (Salou) i Tarraco en què seguint Aviè hi hauria d'haver Cal·lípolis, no hi ha cap lloc de les condicions geogràfiques que el periple assenyala, ni s'han trobat restes de ciutat. — AVIENUS: *Ora maritima*, pàg. 122, notes 513-519. Cal·lípolis, ciutat bella, podria, segons Schulten, ésser un nom ibèric deformat tal com Calipula.

(4) *Libro de las grandezas de Tarragona*. Lleida, 1572.

Fig. 15. — Pla de Tarragona (Laborde)

- 1, Temple de Júpiter; 2, Murs romans en els claustres de la catedral; 3, Temple d'August; 4, Forum; 5, Pretori o Palau d'August; 6, Circ; 7, Forum macellum; 8, Teatre; 9, Termes; 10, Amfiteatre.

Resseguint el mur romà es veu clar, en la seva part inferior, aquest mur antic fortament arruïnat. Avui no es pot deduir la distribució interior de la ciutat, i ens hem de limitar a descriure la forma general irregular dels murs, dels quals hom pot donar una idea sumària dient que era la d'un rectangle surmuntat d'un triangle, un dels costats del qual era perllongació del costat més curt d'aquell. Torres quadrades i torres circulars

ciutat en barris. Suposant, com molts creuen, que el recinte es clogués en l'actual Rambla de Sant Carles, comprendria unes disset hectàrees.

La construcció era de pedres colossals, extraordinàriament grosses, comparables a la dels murs de les ciutats micèniques (figs. 1 i 2, 16 i 17). L'altura de la muralla en els llocs en què és més sencera, és de més de 7 metres, l'ample d'uns 6 metres; hi han pedres de 4 metres de llarg per 2 d'alt. El recinte tenia diverses portes fetes amb grans pedres i amb llindes colossals (figs. 18 i 19). Se'n conserven sis, altes d'uns 2 a 2'5 metres i amples de 1'30 a 1'85. Formen un estret passadís d'uns 6 metres de llarg que és l'ample de la muralla, i eren defensades per torres, l'alçària de les quals és de 6 a 7 metres (1).

La ciutat de Girona tingué les muralles romanes assentades sobre altres de pedres rústegues, de grans dimensions, que coronaven el turó sobre el qual s'aixeca la ciutat (figs. 20 i 21).

(1) NAVASCUÉS, Joaquín M. de, *Tarragona*. Barcelona, 1929.

fortificaven la muralla. L'extrem més alt terminava possiblement en una gran torre. Algunes pedres amiden 3,50 per 0,80 d'alçada. L'antic camí que anava cap al Pirineu, atravesava la ciutat per la part propera al riu.

Olèrdola era edificada dalt d'un turó espadat. En el costat de fàcil accés, hi ha un mur de 3 metres d'espessor de pedres diferents de magnitud, d'1 a 3 metres de llarg i de 0,50 a 1 metre d'altura, en filades sense guardar l'horizontalitat (figs. 22 a 25). Els paraments dels carreus són paral·lelograms i trapezoides de totes dimensions. Sovint hi ha un gran carreu en una filada i la seva irregularitat és corregida per un altre carreu més petit. Tot el parament del mur és vertical i les pedres són ben ajustades mitjançant un morter grosser, quasi un formigó. En alguns llocs es veuen grossos cilindres que surten (fig. 26 A) com indicant un medi d'elevació (1). Assenyalen una civilització més avançada. Choisy (2) explica

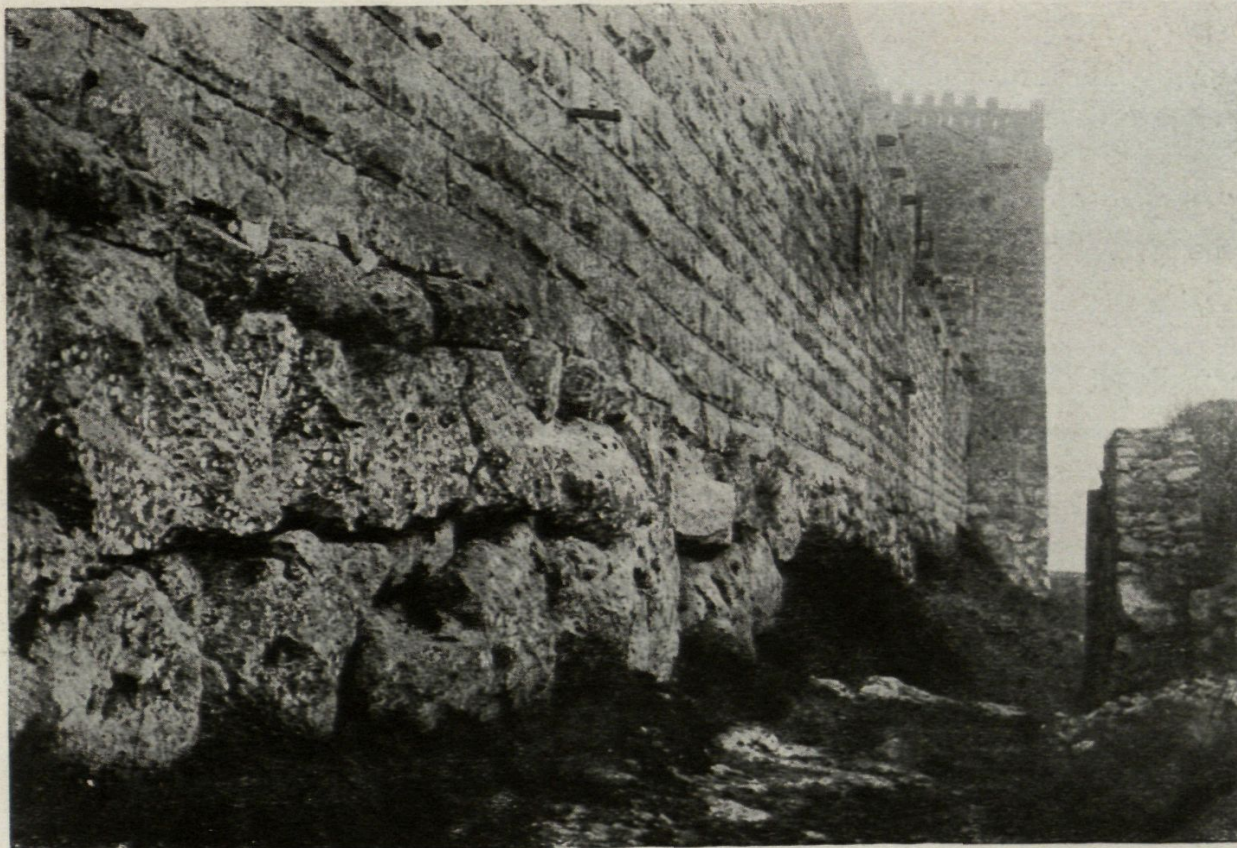

Fig. 16. — Tarragona : Muralla

(Bosch Gimpera)

(1) MARTORELL Y PEÑA, *Apuntes arqueológicos*. Barcelona, 1879, pàgs. 102 i següents. — MILÁ Y FONTANALS, *Apuntes históricos sobre Olèrdola*. «Memorias de la Academia de Buenas Letras de Barcelona», tomo II (1868), pàgs. 505 i següents.

(2) *L'Art de bâtir chez les romains*, pàg. 111.

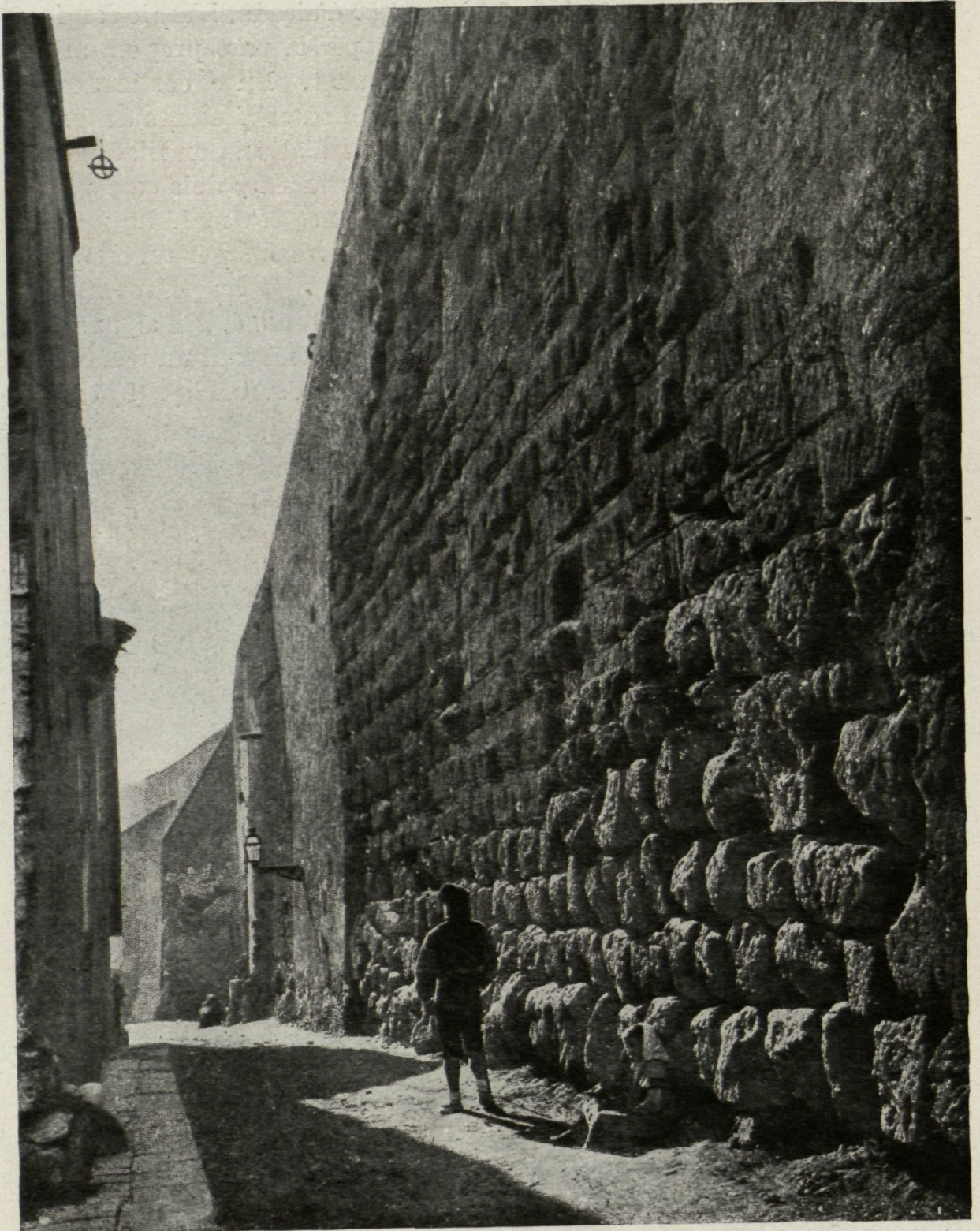

Fig. 17. — Tarragona : Muralla. Parament del costat interior de la ciutat

(Laurent)

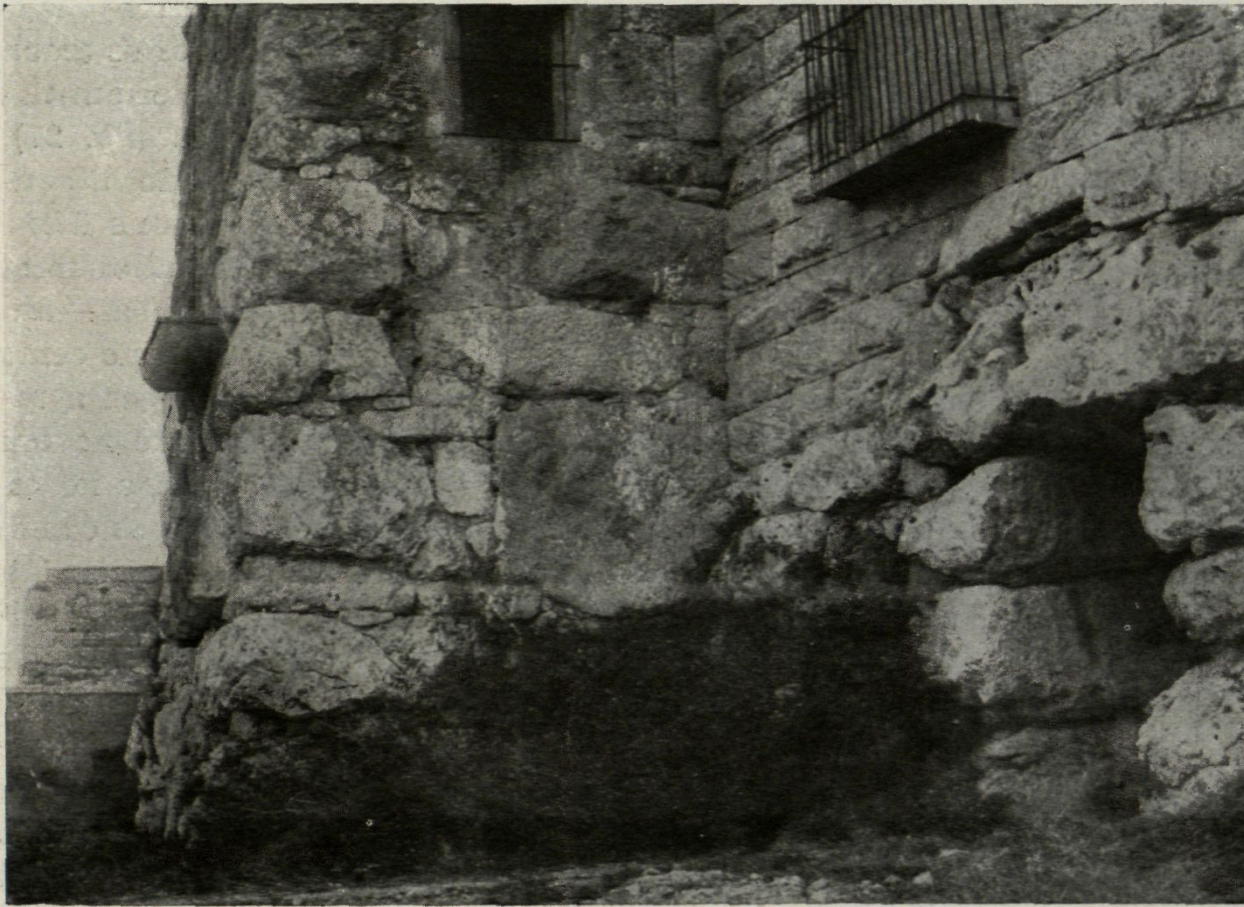

Fig. 18. — Tarragona : Muralla

(Bosch Gimpera)

la costum dels antics constructors grecs de deixar al mig del parament de cada carreu un dau o una forma cilíndrica sortint que serveix ja per lligar les cordes per alçar-lo, ja per fixar la justa retribució de picapedrer. Les excavacions fetes han proporcionat fragments de ceràmica que permeten datar la ciutat d'Olèrdola com posterior al segle III abans de Jesucrist (1). En l'interior de la ciutat queden restes de grans dipòsits d'aigua i en l'exterior és freqüent de trobar-hi sots de forma ovoide destinats a enterraments.

A Sagunt els romans trobaren, molt destruïda pel formidable setge cartaginès d'Aníbal, una ciutat ibèrica que ocupava principalment l'actual plaça de l'Almenara, a la qual s'havia unit un recinte construït certament pels cartaginesos. Aquests dos recintes que formen avui la plaça de l'Almenara i la plaça d'Armes, són com dues explanades separades per

(1) Anuari de l'I. E. C., 1915-1920, pàgs. 5-8.

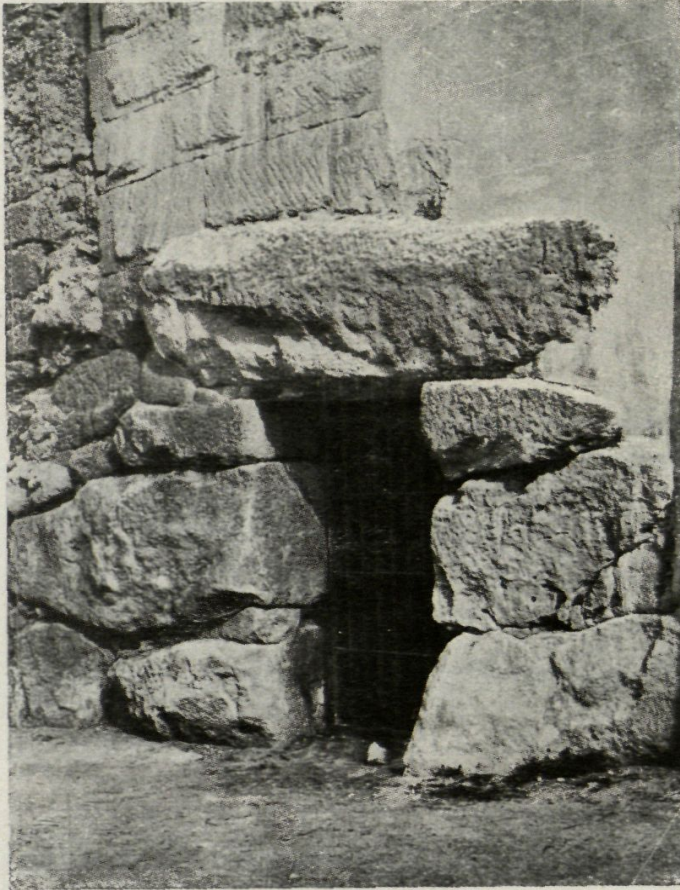

Fig. 19. — Tarragona : Porta de la muralla

una depressió del terreny. Més enllà i en pla inferior es troba encara un lloc d'enterraments de la ciutat ibèrica (fig. 27).

Sagunt, abans de la conquesta d'Aníbal, segons Titus Livi, tenia les muralles fetes de fang i pedra. «Aníbal—diu el text—posà uns cinc cents africans amb picots per a socavar els murs. Això no fou difícil, perquè la pedra no estava lligada amb calç, sinó amb fang segons l'ús dels antics» (1). La descripció de Livi coincideix amb la disposició dels murs de les viles ibèriques del segle III, però és possible que fos d'aquesta mena d'obra feble sols una part de la fortificació. Certament Sagunt era poblat de gent ibera (2). Aquesta muralla de pedra en sec es tro-

bava en la punta oest del castell actual anomenat la Plaça de l'Almenara. Fora d'aquest recinte es conserven murs de pedres de grans dimensions, més antics. El barri cartaginès que fou com un engrandiment de la ciutat ibèrica, tenia les muralles reforçades de torres construïdes de formigó i de diversos contraforts. Aquest és el lloc on més tard s'establí el centre de la ciutat romana (plaça d'Armes actual) (3). El cementiri s'estenia possiblement fora del recinte de la plaça d'Armes, en les grans places nomenades de Sant Ferran i dels Estudiants, on les excavacions han assenyalat moltes urnes cineràries de terra negra.

(1) *Tum Annibal occasionem ratus, quingentos ferme Afros cum dolabris ad subruendum ab imo murum mittit: nec erat difficile opus, quod caementa non calce durata erant, sed interlita luto, structurae antiquae genere.* Història de Roma. Llibre XXI, XI.

(2) BOSCH GIMPERA, *Problemes d'història antiga i d'arqueologia tarragonina*, pàgina 10.

(3) GONZÁLEZ SIMANCAS, *Excavacions de Sagunto*. «Junta Superior de Excavaciones y antigüedades», 48. Madrid, 1923. — Id., id., *Sagunto*, Barcelona, 1929.

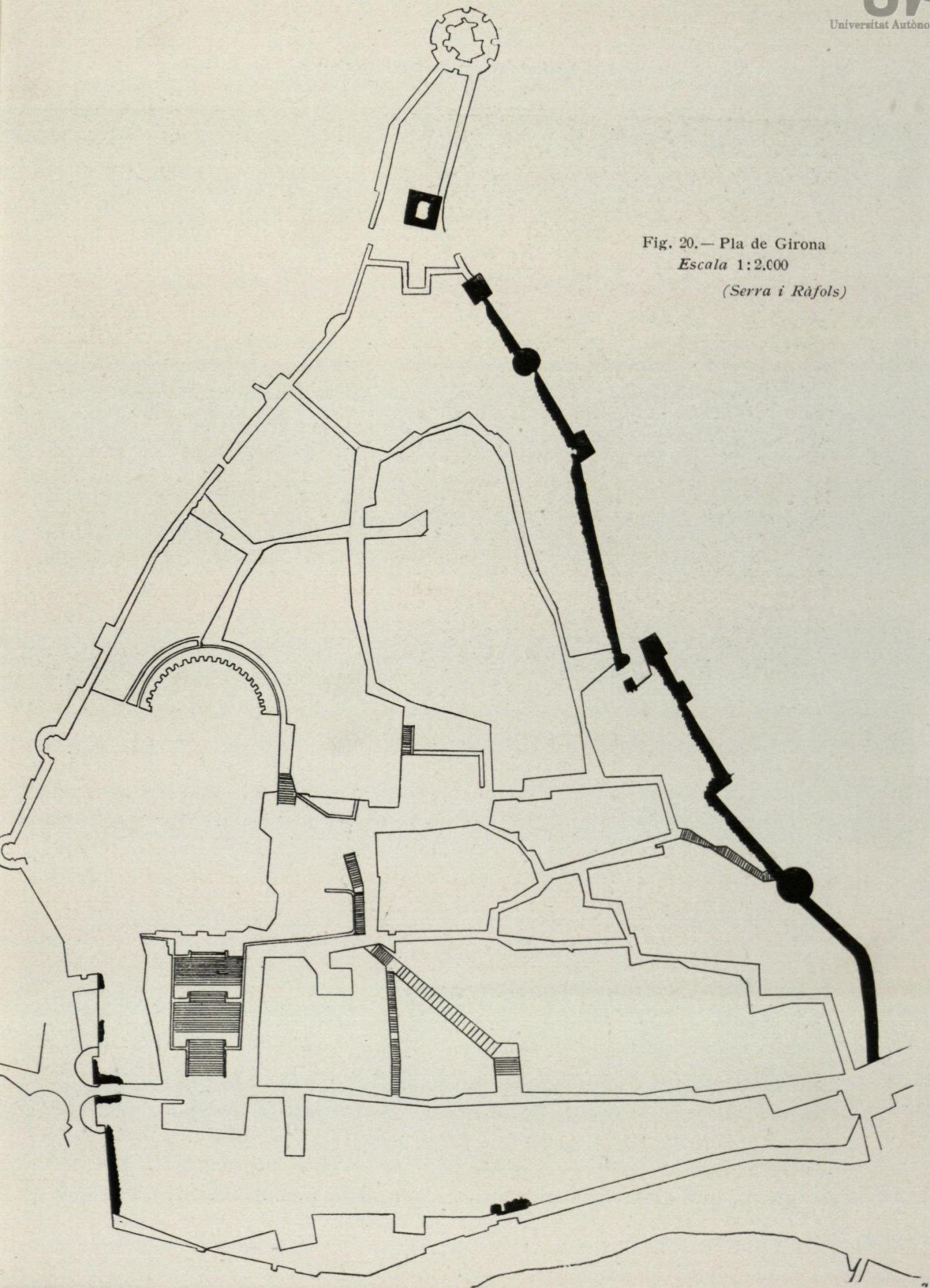

Fig. 20.— Pla de Girona
Escala 1:2.000
(Serra i Ràfols)

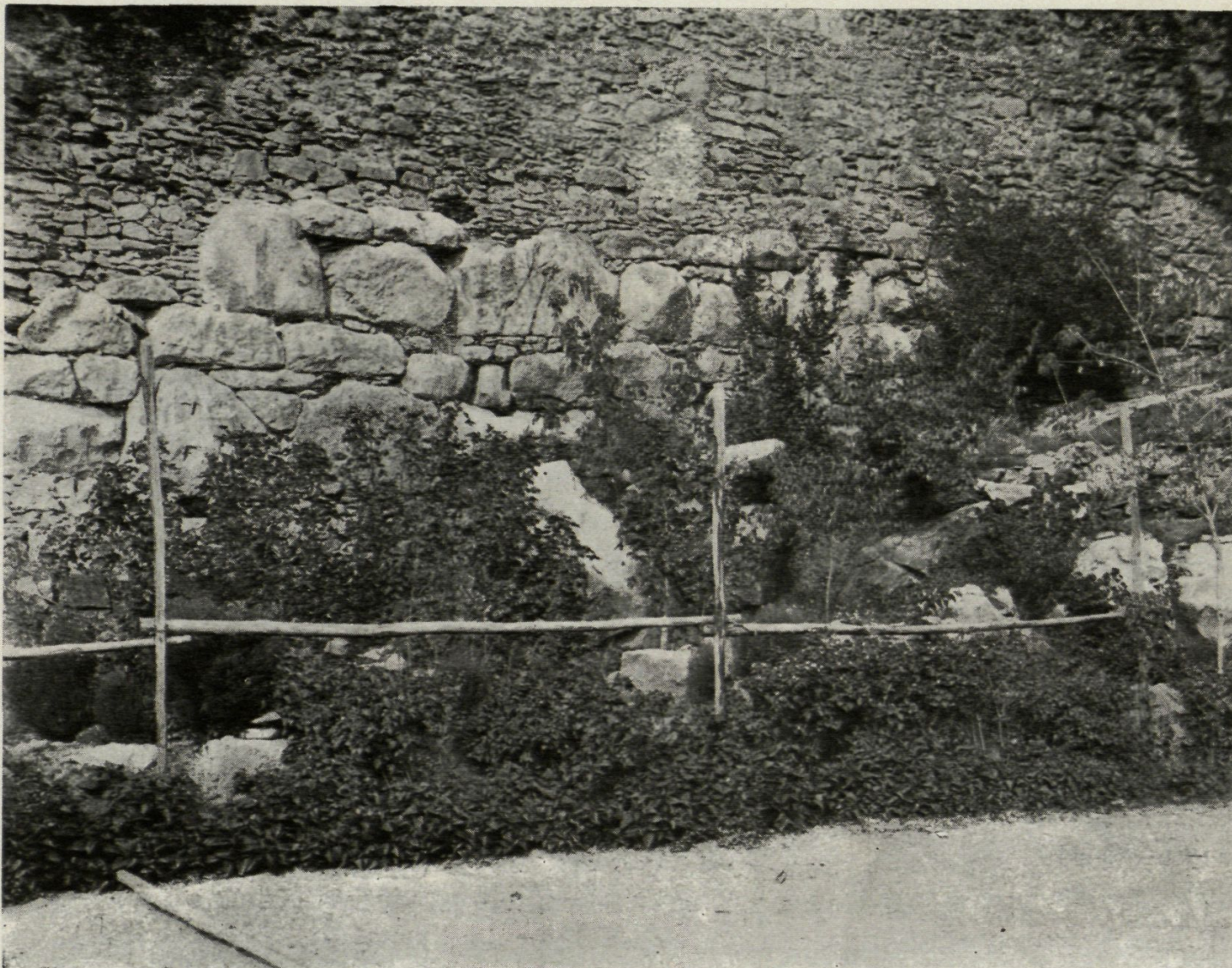

Fig. 21. — Girona : Detall del mur de les Àligues. A la part inferior, entre la vegetació, es veuen les roques naturals, al seu cim els blocs ciclopis i a sobre el petit aparell irregular

(Serra i Ràfols)

EMPORION

Una altra gran ciutat era Emporion. Des del segle VI els grecs de Focea estableixen a la costa oriental d'Espanya llurs factories: Rhodes, Emporion, Hemeroscopion.

Només és coneguda la topografia d'una d'elles: Empúries. Titus Livi la descriu segons referències de Cató que hi havia manat un cos d'exèrcit. «Ja llavors Empúries, diu (any 195 abans de Jesucrist), es componia de dues ciutats separades per un mur, habitada l'una pels grecs originaris de Focea com els de Marsella, i l'altra pels hispans; però la ciutat grega, que donava al mar, estava guardada per un recinte d'uns qua-

trecentos passos; la ciutat hispana, més allunyada del mar, la circueïa un mur de tres mil passos. Empúries rebé després una colònia romana que el diví Cèsar hi establí després de la derrota del fill de Pompeu. Aquests tres pobles es troben avui confosos en un sol, ja que els hispans primer i els grecs després, es conver-

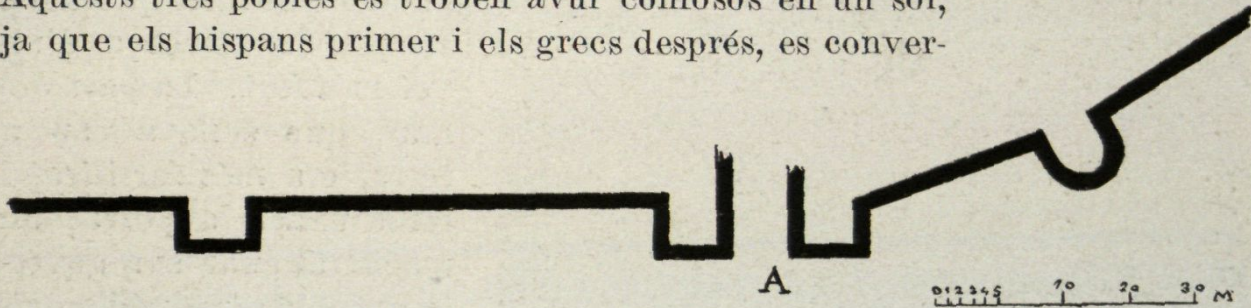

Fig. 22. — Olèrdola : Pla del mur del portal

tiren en ciutadans romans. Si es té en compte que sa ciutat estava llavors oberta per un dels seus costats a incursions marítimes i per l'altre als atacs dels hispans, nació bàrbara i bel·licosa, és d'extranyar com podia

Fig. 23. — Mur d'Olèrdola

(*Puig i Cadafalch*)

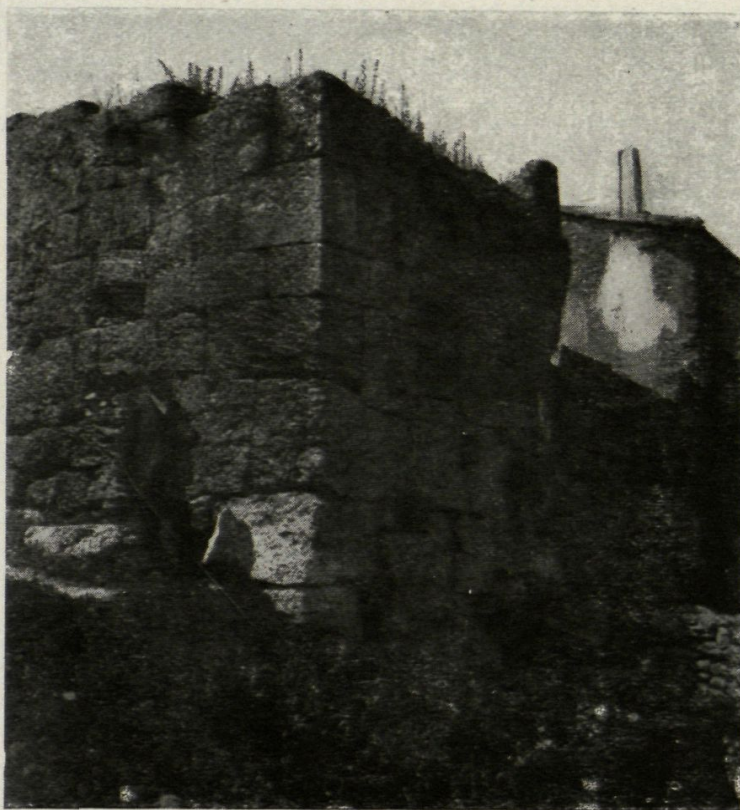

Fig. 24. — Olèrdola : Torre angular del mur

viure amb seguretat. La salvaguarda de la seva debilitat era la vigilància regular i contínua que dóna sempre la temença d'un veí més fort. La part del mur, que donava cap a terra, era més fortificat i tenia una sola porta; un magistrat guardava aquesta entrada sense poder deixar el seu lloc un sol instant. Durant la nit una tercera part dels ciutadans feia guàrdia als baluards i no era pas per cerimònia ni per respecte a la llei que les guàrdies se succeïen i passaven les rondes; s'hi posava compte com si l'enemic hagués estat a les

portes. Cap hispà no era rebut dintre la ciutat i els habitants no sortien fora els murs sinó amb precaució; en canvi del costat del mar l'entrada era lliure. No sortien mai els de la ciutat grega que no fossin en bon nombre per la porta que donava enfront de la ciutat hispana, i aquests solien ésser els que havien estat de guàrdia als baluards la nit pre-

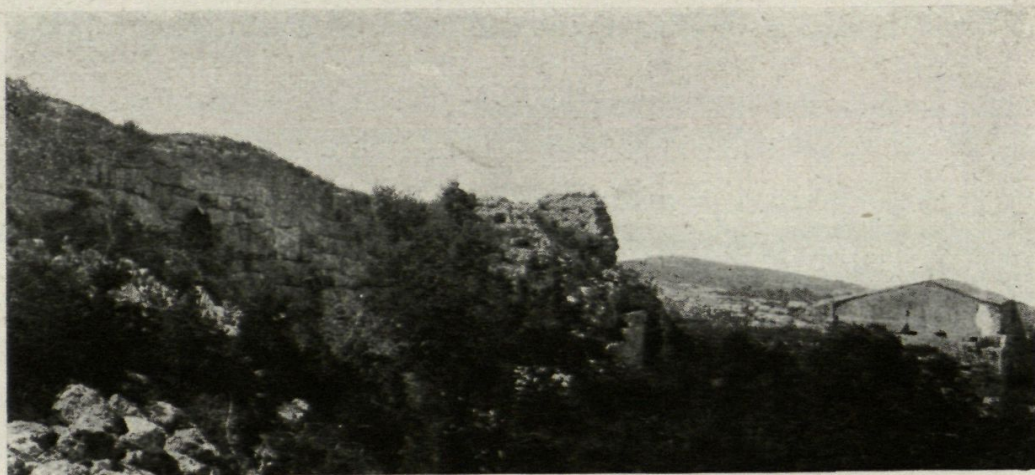

Fig. 25. — Olèrdola : Conjunt del mur

cedent. A aquesta sortida els obligava el comerç que feien amb els hispans, inhàbils en l'art de navegar, que es contentaven amb poder comprar les mercaderies estrangeres que es rebien per mar, i lliuraven per a l'exportació els productes de llurs terres» (1).

En el pla (fig. 28) es veu clarament la disposició de la diàpolis d'Estrabó i de la gèmina de Plini.

L'Empúries grega (fig. 29), per les seves dimensions i per l'existència de temples i edificis públics, per la forma més recta dels seus carrers, pels serveis d'aigües, és diferent en absolut de les ciutats indígenes, pero és d'un art endarrerit en relació a les colònies gregues que representen com un reflexe a l'extrem del món conegut d'aquella gran civilització.

Al costat nord de la ciutat d'*Emporion* (fig. 30) hi havia el port que al començament fou potser, com digué Estrabó, la desembocadura del riu *Clodianum*, el Fluvià, tal com avui és el petit port de Sant Pere Pesca-

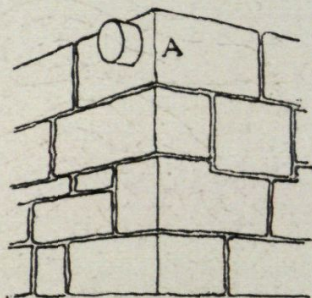

Fig. 26. — Olèrdola : Detall d'un carreu angular

Fig. 27. — Pla de Sagunt

(Laborde)

(1) Llib. XXXIV, cap. IX.

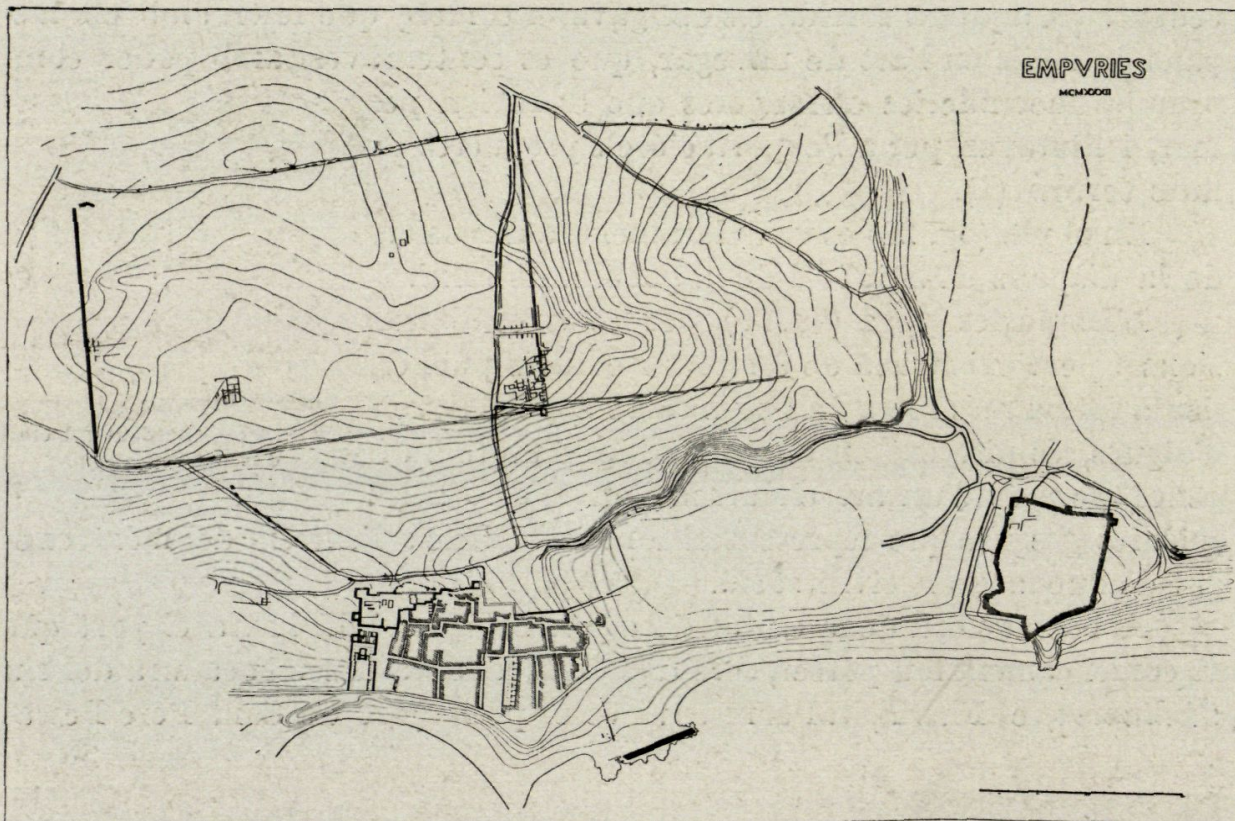

Fig. 28. — Empúries : Pla general d'Empúries. A la part superior la ciutat romana. A la part inferior, al centre, la ciutat grega nova (Neàpolis), a la dreta la ciutat grega vella (Paleòpolis)

dor, resguardat per la illeta de la Paleòpolis. Després fou tancat potser per el costat del mar per un moll essent probablement la seva boca entre aquest i la illeta de la Paleòpolis. En aquest port d'uns 350 metres de llarg per 200 d'ample, s'aculliren gran part de les naus comanades per Cneu Scipió i les vint-i-cinc que formaven la flota de Cató al començar la invasió romana.

Solament en comparació amb les vies tortes i estretes de les viles ibèriques es pot parlar a Empúries d'una urbanització en rectangles i carrers rectes. Les irregularitats són nombroses. Es ben clar el sistema de limitació de pas dels carros a certs carrers longitudinals i places mentre els carrers transversals, sovint amb graons, són destinats sols a la gent de peu. Una part prop les muralles restava sense edificar. Aquesta precaució era necessària a les ciutats murades.

A l'angle N.W. un cert espai pla format per terraplens sostinguts per murs de carreus més ben tallats (fig. 31), estava destinat als temples i altars i possiblement al prítaneu, el lloc de reunió dels magistrats al voltant d'uns altars i d'unes estàtues a l'aire lliure; en un altre espai al cen-

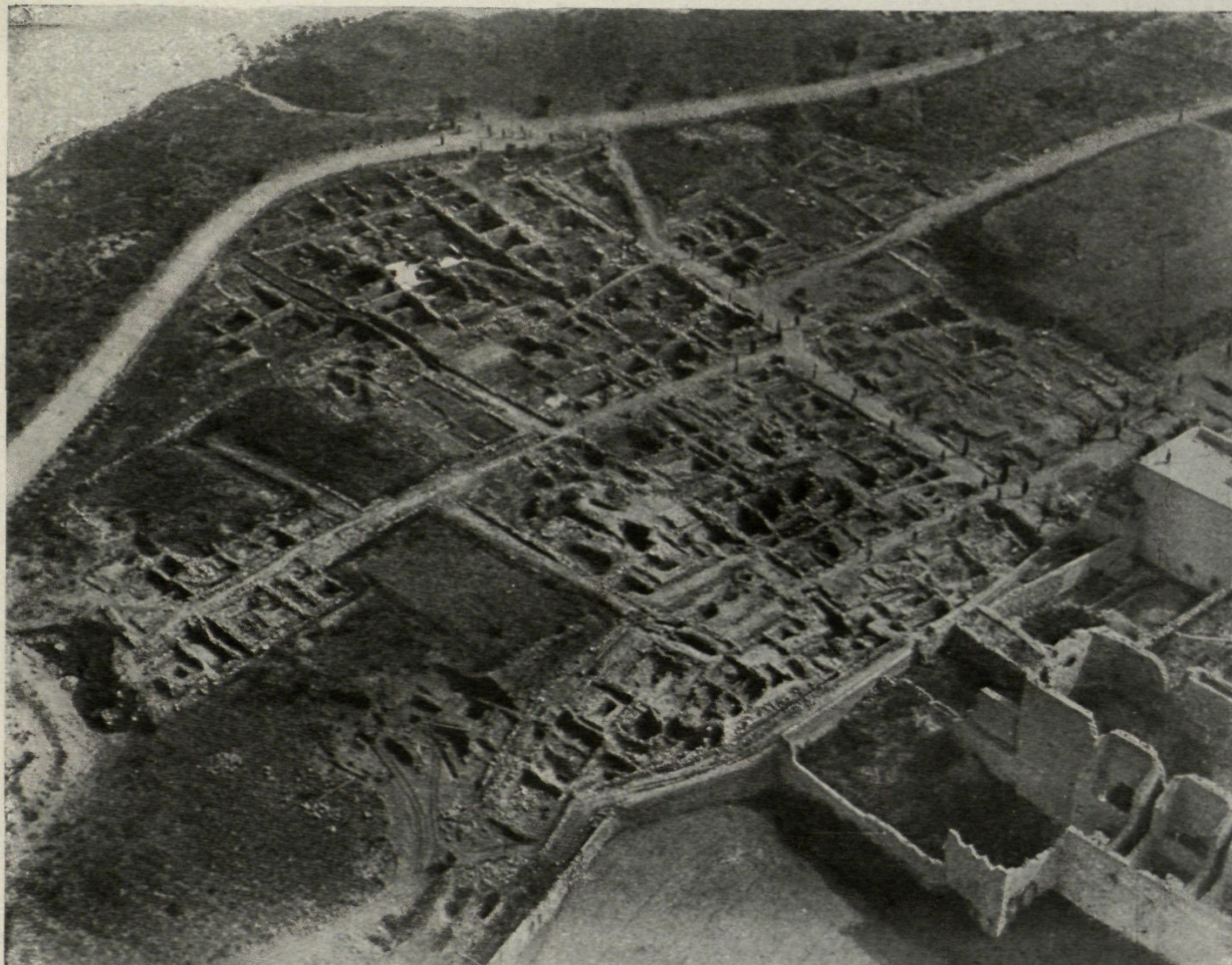

Fig. 29. — Ciutat grega d'Empúries (Aviació naval de Barcelona)

tre del mur nord hi havia els forns dels gerrers. Al centre de la ciutat hi havia l'àgora porticada engrandida pels romans. Junt als temples i a l'àgora, les cisternes públiques.

Pel portal, entre les dues torres de la ciutat grega s'entra a un llarg passadís apte per a la defensa i tancat pel seu extrem oriental, segons la pràctica de l'arquitectura grega, per un altre portal. El pas dels carros ha deixat les roderes i els senyals dels botons de les rodes en els brancals.

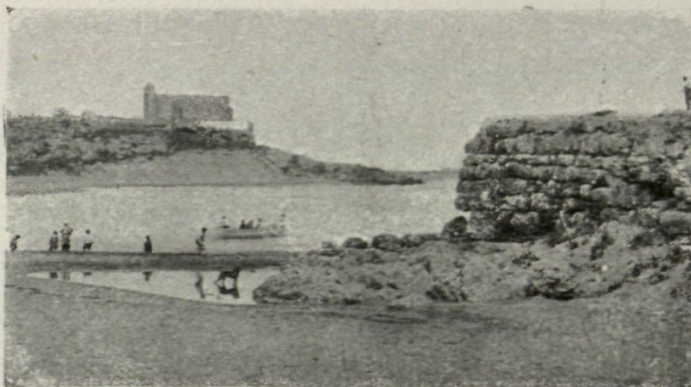

Fig. 30. — Empúries : El port i la illa de la Paleópolis (Gandia)

Fig. 31. — Empúries : Mur de la terrassa del temple

(Gandia)

Noti's la proximitat d'una font i probablement d'un altar, com en la porta del Dipylon d'Atenes.

Fig. 32. — Empúries : Carrer major (Gandia)

El portal menava a una plaça trapezial de la qual sortia el carrer major de la ciutat antiga que anava a l'àgora (figs. 32 i 33), on la via es trencava i anava a cercar son cantó N.W. des d'on duia al port; prop d'aquest s'estrenyia i trobava potser els carrers més vells del temps de la fundació. Un altre carrer paral·lel existia més al nord que tombava en angle. Diversos carrers més estrets, quasi a escaire

Fig. 33. — Via major d'Empúries

(Gandia)

a aquesta via principal, dividien en quadrilàters la ciutat. Sortint del portal, únic segons els textos i l'únic també que han descobert les excavacions, en direcció al mar, la fortificació trencava dues vegades en angle recte i es perllongava a dret fil fins a les ones. Aquesta cortina de murs era reforçada amb torres. Avui és colgada pel mar o destruïda pels treballs dels enginyers forestals per a fixar les dunes d'Empúries. Es probable que després seguís paral·lelament a la costa fins a trobar el dic del port. Sortint altra vegada del portal i dirigint-nos cap a terra, seguint el mur, després del tram que fou destruït pels calcinaires i constructors de les obres posteriors, segueix en cremallera pel costat de ponent. Així seguia fins a trobar el port on un espadat rocós substituïria la muralla. Recordem que Titus Livi fa notar que Empúries era oberta pel costat del mar.

Les excavacions han comprovat fins a un cert punt els textos: els colonitzadors marsellesos s'establiren, com diu Estrabó (1) primer en una

(1) ESTRABÓ, *Geografia*. Llib. III,

illa, prop la desembocadura d'un riu que els feia de port: la Paleòpolis del text, on és possible que en arribar les naus de Scipió es conservessin els temples dels antics. Hi ha estat trobat un fris arcaic amb esfinxs. A les darreries del segle VI s'establiren al continent, a la nova ciutat, la Neàpolis, que fou fortificada amb grans murs de pedres colossals com els de Tarragona, formant un gran quadrilàter.

Tal era una de les dues ciutats, l'habitada pels grecs.

La vila indígena propera s'aixecava cap al nord potser en el lloc on es bastí després la colònia romana i és en gran part destruïda. Hi han estat descoberts restes dels murs d'un aparell que recorda els d'Olèrdola (1) però de caràcter incert.

El mur mitger és un error de Livi i no existí fins després d'instaurar-se la colònia romana i quan aquesta fou unida per murs amb l'antiga ciutat grega.

L'ARQUITECTURA

Els historiadors assenyalen tant sota l'aspecte ètnic com sota l'aspecte arqueològic, dos períodes en l'evolució de la cultura ibèrica: el primer que va dels segles VI al III; el segon del segle III a la romanització. En el primer es desenrotlla una cultura arcaïtzant amb fortíssima influència de la cultura de les antigues caver- nes eneolítiques i de la d'Almeria i pertany al primer període de la segona

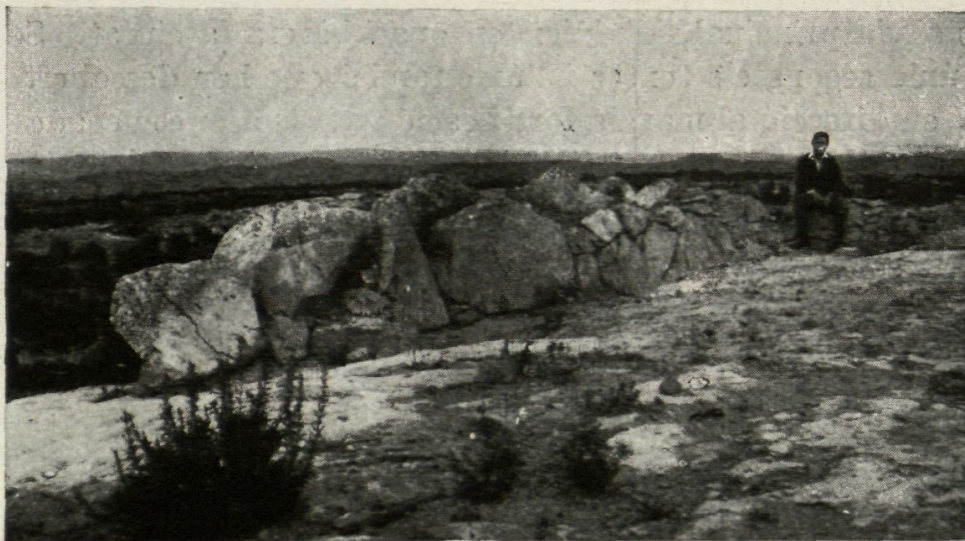

Fig. 34. — Calaceit : Tossal Redó. Detall de la tècnica de les parets
(Bosch Gimpera)

(1) J. P. i C., *Les excavacions d'Empúries*. Anuari de l'I. E. C., 1921-1926, pàgines 81-84, i 1927-1931. pàgs. 56-59.

edat del ferro. En el segon la cultura dels vasos pintats, i pertany al segon període de la segona edat del ferro (1).

En el primer període els murs són de grans pedres com a Tarraco (figures 16 a 19), Gerunda (fig. 21), els murs exteriors trobats a Sagunt. Aquest sistema fou el de la construcció de les fortificacions de la Neàpolis d'Empúries obra dels treballadors indígenes, en desacord a la manera

Fig. 35. — Cretes : Mur dels Castellans (Bosch Gimpera)

del treball grec de l'època. Els murs de pedres petites sentades amb fang o amb morter magríssim són els de les viles del segle III. Els exemples són nombrosíssims, des de les viles de la ratlla d'Aragó i de Puig Castellar, als poblats de Burriac i d'Alfar (figs. 12, 13). El pas del megalitisme a l'obra de reble feta amb pedres petites es veu clar a les diferents viles excavades (fig. 34) (2). Gradualment per tot les pedres irregulars van transformant-se en carreus, tant les pedres colossals com les més reduïdes. A Sant Antoni de Calaceit les pedres de prop la porta són ja ben esqua-

(1) BOSCH GIMPERA, *Problemes d'història antiga i d'arqueologia tarragonina*, pàgines 44 i 45.

(2) BOSCH GIMPERA, *Problemes d'història antiga i d'arqueologia tarragonina*, pàgines 58 i següents.

drades. Olèrdola representa per la construcció dels murs un progrés en la construcció (figs. 23 i 24). Les filades són al començament sovint interrompudes i després tendeixen a la continuïtat. Al costat de l'obra de pedra hi havia la de tàpia i la de toves. En pedres menors igual s'observa a Cretes (fig. 35).

Fig. 36.—Estela ibèrica de Barcelona (Pahissa)

L'arquitectura està representada en els nostres pobles ibèrics en diversos estats coexistents d'una evolució i aquesta presenta una gradació que depèn no solament del temps sinó de la situació geogràfica.

A les terres meridionals el temple és o una cova treballada o una cel·la construïda amb pedra acarreuada. Així sembla que era el lloc on foren trobades les nombroses estàtues votives que han popularitzat el nom del Cerro de los Santos, prop Montealegre (Albacete). Més cap al nord s'han cercat en va en les ciutats els edificis religiosos. Cap senyal de culte no ha estat trobat, com si aquests actes estessin concentrats en qualque ciutat santa. L'edifici públic manca també. No hi ha més servei públic que la bassa per

a l'aigua de beure, les fortificacions i un rudimentari servei de la via pública.

Els llocs d'enterrament són a una certa distància dels poblats; freqüentment es descobreix el poblat i ens manca trobar la necròpolis. Quan coneixem la residència dels vius i la dels morts, la primera la trobem dalt d'un turó en lloc fàcil per a la fortificació i la defensa, mentre que la segona és cap al pla, com en el poblat de Burriac, que té la necròpolis a Cabrera, com si els morts estiguessin en lloc segur a guisa de cosa sagrada, sense necessitat de la defensa per la força. El sistema de sebollir és sempre la incineració; però el detall del sepulcre varia segons el lloc: en els llocs de major cultura ibèrica dominen les cistes construïdes de lloses o de reble (1), les quals tanquen una cavitat on es dipositen la gerra de ceràmica pintada que conté les cendres, i el menjar i les joies del difunt. En els

Fig. 37.—Estela ibèrica de Badalona (Serra i Ràfols)

(1) COROMINES ROCA, J., *Els enterraments ibèrics dels Espleters a Salzedella*. Anuari de l'I. E. C. 1915-1920, pàgs. 616-619.

llocs de la cultura menys perfecta, com la costa catalana, o bé l'urna és enterrada o bé les cendres i les ofrenes són dipositades en sitges col·lectives de forma diferent, barrejades les unes amb les altres, o bé com a la necròpolis del Turó de les Corts d'Empúries es crema el cadàver a la mateixa fossa (1).

Sobre l'enterrament s'aixeca un petit túmul i de vegades, com a senyal exterior i com a monument commemoratiu, l'estela.

Coneixem dos tipus d'esteles: un de trobat als voltants de Barcelona; altre característic del Baix Aragó.

Cal assenyalar l'estela ibèrica, avui perduda, trobada a Barcelona (fig. 36) i que coneixem per un dibuix, que sembla minuciós i fidel, d'Esteve Pahissa (2). A la part superior hi ha inscrita en un cercle una estrella de vuit puntes feta d'arcs de circumferència; a sota dos dofins; més en sota una representació de la lluna; una inscripció en lletres ibèriques; línies d'ornament en forma de rectangles; una fila de triangles. La trobada a Badalona (figura 37) té grans analogies amb la que acabem de descriure: a la part superior hi ha una inscripció després una tarja amb la svàstica a un costat i tres ferros de llança a l'altre; a sota, la representació de la lluna; segueix després la forma estrellada de sis puntes; a la part inferior una tarja estreta i llisa (3). A Vic s'ha trobat una pedra de dimensions anàlogues en la qual sols resta la inscripció (4). La representació solar en forma d'estrella amb distint nombre de puntes es troba també a la regió

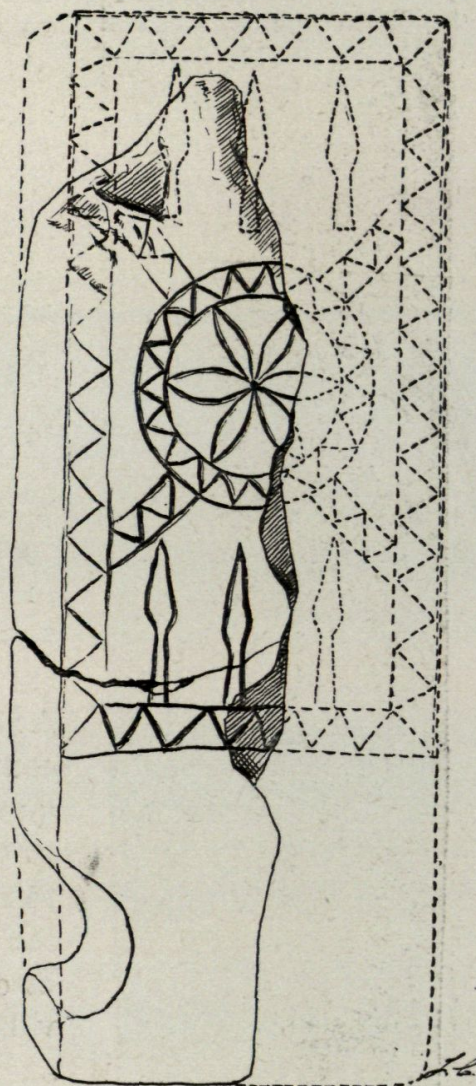

Fig. 38. — Cretes : Estela del Tossal de les Forques (Cabré)
Escala 1:10

- (1) J. P. i C., *Les excavacions d'Empúries*, Anuari de l'I. E. C. 1927-31, pàg. 58.
- (2) BOFARULL, P. de, *Historia crítica de Catalunya*, vol. I, pàg. 143. Barcelóna, 1876.
- (3) SERRA I RÀFOLS, *Forma Conventus Tarraconensis*, I. Baetulo-Blanda.
- (4) Anuari de l'I. E. C., 1927-31.

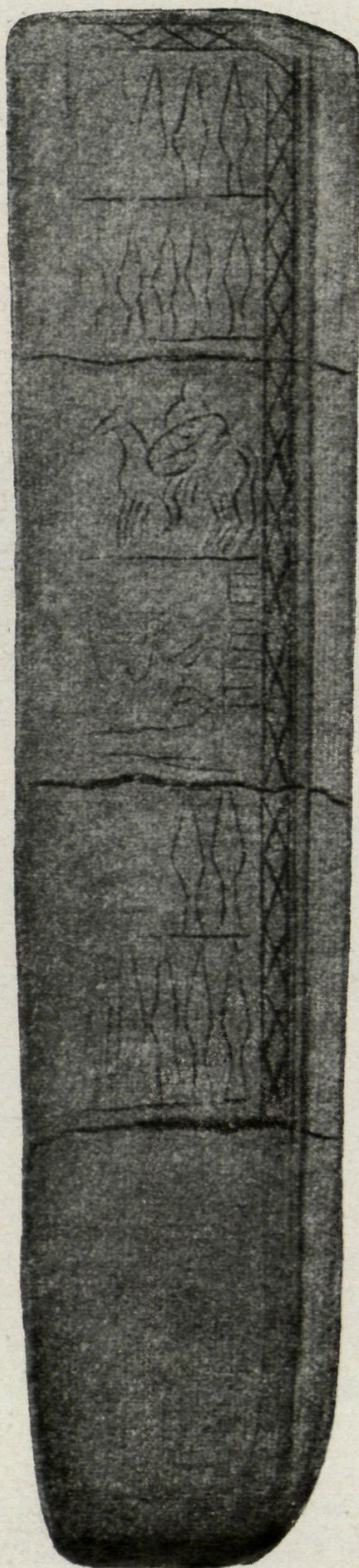

Fig. 39. — Calaceit : Estela del camí de Santa Agna (Bosch Gimpera)

asturiana, a Palència, l'antiga *Pallantia*, i a Leon, lloc d'aquarterament de la Legió VII gèmina (1). Freqüentment la forma solar està representada per un cercle amb raigs curvats en el mateix sentit partint del centre, que li dona un aspecte de moviment de rotació. Aquestes representacions d'astres responen a una idea religiosa. El sol i la lluna segons diversos historiadors antics eren efectivament adorats en distints llocs de la Ibèria (2). En l'estela de Badalona hi ha demés, la representació dels ferros de llança, element que predomina en les esteles del Baix Aragó.

Aquestes esteles aragoneses (fig. 38), són ornades de relleus aplanats, voltades d'orles amb un tema senzill o doble en zig-zag, amb un cercle al mig orlat dels mateixos ornaments, amb representacions de ferros de llança tal com revela la pràctica funerària que dels ibers ens ha conservat Aristòtil, d'enterrar en el sepulcre tantes llances com enemics havia mort el difunt (3). Es sabut que la llança en les seves diverses variants fou la gran arma de combat ibèrica (4). En la mateixa forma en què es veu representada a les esteles la trobem a les excavacions (5). En altres esteles hi ha al centre la representació d'un cavaller amb el seu escut elíptic (6), que té als peus, en algunes, el cadàver del vençut amb el cavall aterrat (fig. 39). Aquestes esteles semblen pertànyer al segon període des del segle III al I. Notem com la forma de l'escut del cavaller ibèric és

(1) Vegeu el capítol XXV.

(2) SCHULTEN, *Hispania*, pàg. 98.

(3) ARISTÒTIL, *Política*. — SCHULTEN, A., *Les pointes de lances représentées sur les stèles funéraires*. «Bulletin Hispanique», vol. XIV. Bordeaux-Paris, 1912, pàgina 196.

(4) SCHULTEN, *Hispania*, pàg. 89.

(5) Anuari de l'I. E. C., 1921-26, pàg. 70.

(6) Anuari de l'I. E. C., 1915-20, figs. 438 i 493.

Figs. 40 i 41. — Altar descobert a Solsona

(Serra Vilaró)

diferent de l'usat per les tribus celtíberes de la regió de Clunia, que és circular (1).

Un sol altar amb les senyals característiques de la cultura ibèrica ha estat descobert fins ara. Té la mateixa disposició que els altars romans: una base i un coronament motllurats i un cos rectangular ornat de símbols religiosos i funeraris, en part romans, en part característicament ibèrics. En una de les cares hi ha tres fulles en forma de cor, i restes d'un nom romà, *C. Severu*, que Albertini completa amb la fórmula usual funerària de dedicació als manes. En l'altra cara hi ha dues plantes, una de les quals és una vinya amb els seus raïms. En la tercera hi ha, com en les esteles ibèriques, dues estrelles de sis radis i una *patera* amb *umbus*. En la quarta el tema ibèric de les llances, set en aquest cas (2). A excepció d'aquest darrer tema, l'altar segueix la disposició dels altars romans. Han variat solament alguns símbols i el caràc-

(1) CABRÉ AGUILÓ, J., *Esteles ibèriques ornamentals del Baix Aragó*. Anuari de l'I. E. C., 1915-20, pàg. 629, figs. 445 i 446. Vegeu també les esteles descrites per Bosch Gimpera en el mateix Anuari, pàgs. 654, 655 i 664.

(2) Mossèn Serra Vilaró, que va descobrir aquest interessant monument en una casa entre Cardona i Solsona, el publicà en l'Anuari de l'I. E. C. 1909-10. Albertini el reproduïx i descriu minuciosament en el seu estudi *Sculptures antiques du Conventus Tarraconensis*, n.º 152, Anuari de l'I. E. C. 1911-12. L'altar és de dimensions modestes, 1 m. × 0,51 × 0,43.

ter de les lletres. El personatge a qui és dedicat l'altar, *C. Severus*, ha romanitzat no sols l'alfabet, sino també el seu propi nom.

Igual observació pot fer-se respecte a les esteles de Barcelona i Badalona en les quals tots els elements recorden els usats en les esteles romanes. La lluna creixent haurà substituït una garlanda habitual en aquelles i posada en el lloc semblant.

Les cases en el Baix Aragó, en el primer període són de forma amb tendència a rectangular, d'un cos (figs. 3 i 4, 7 i 8) o de dos, amb comunicació entre si (fig. 11). En un recó es noten senyals de la llar de foc. Les parets són en llur part inferior de reble de les dimensions més distintes: sobre aquest basament de pedra s'aixecaven bigues, peus drets i brosta que sostenien la terra de la coberta. Tal és el sistema de les barraques

Fig. 42. — Maçalió. Sant Cristòfor : Pilar de guix decorat

del país. La decoració devia ésser l'enquixat o l'emblanquinat amb calç. En un dels poblats, Sant Cristòfor de Maçalió, s'han trobat restes d'un pilar de fusta revestit amb guix brut, amb una ornamentació de cintes perlades, que marquen més o menys uns quadrats omplerts de ratlles, ara horitzontals, ara verticals (fig. 42). Formes anàlogues aparegueren també al Tossal Redó.

També evoluciona la disposició de la casa en la part més moderna dels poblats. Els plans tendeixen més a la forma rectangular: algunes aprofitant el pendent, tenen dos pisos en la part de darrera, l'inferior dels quals serveix de celler o de graner (fig. 43). La vida, com es veu, és concentrada en una o dues peces que eren ornades potser amb teixits, amb rudimentàries catifes d'obra domèstica; on es cuinava, es

treballava (en una casa en la vila ibèrica descoberta a Barcelona, al Guinardó, s'han trobat sobre un banc junt al mur, diversos pesos de teler emmotllats, preparats per a coure), i es dormia com en els *gurbis* de la gent seminòmada del nord del Sahara.

Després dels monuments arquitectònics, cal encara fer l'inventari dels temes decoratius usats per aquest estat de civilització pre romana en l'escultura arquitectònica. Desgraciadament els elements a inventariar són pocs.

Després de les esteles, la llosa conservada al Museu de Girona, trobada a Empúries, és potser el principal monument que coneixem de pedra ornada degut a l'art ibèric. Es de pedra sorrenca de la localitat, treballada en les cares principal i lateral. La cara principal presenta un ornament simètric en línies ondulades, que es clouen en la part baixa en cercles concèntrics; segueix després un complicat meandre i en sota un tema incomplet de cercles concèntrics. Recorden de seguida aquests ornaments els dels vasos ibèrics dibuixats amb pinzells de diverses puntes (fig. 41). Les cares laterals són idènticament ornades per línies ondulades que enllacen entre elles diverses espirals. Aquesta pedra, per la tècnica i pels temes, fa venir a la memòria les lloses micèniques.

En canvi, més al sud de la terra catalana floreix abundantment l'escultura, en són prova els monstres que recorden de lluny els que guardaven les portes en els palaus assiris i perses; ja en relleus com els d'Osuna amb escenes de guerra que semblen reminiscències dels frisos grecs; ja en les figures votives del Cerro de los Santos o en bronzes i sobre tot en el bust de dona plena d'elegant naturalitat, ornat de típic pentinat, que és coneguda amb el nom de la «Dama d'Elx».

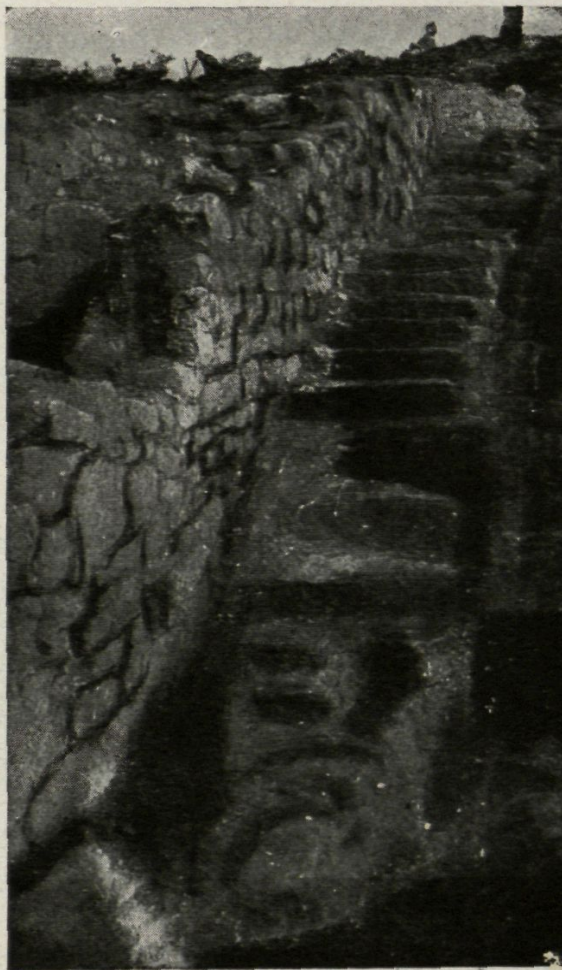

Fig. 43.—Calaceit, Sant Antoni : Cambra inferior d'una casa del poblat

LES MURALLES DE
TARRAGONA AMB MARQUES
DE PICAPEDRER IBÈRIQUES,
I LES D'EMPÚRIES

La major part dels grans nuclis de conqueridors s'estableixen en aquestes ciutats de vella cultura, convertides en centre de la civilització romana i sobre els murs megalítics posen els seus carreus treballats a la romana (figs. 16-21), executats sovint per gent del país i marcats amb lletres ibèriques com apareix d'una manera claríssima a Tarragona.

Aquest fet és interessant en la nostra història. Sobre l'arquitectura de les més antigues civilitzacions mediterrànies, anava a sobreposar-se un art, a l'igual que sobre les muralles de grans pedres com les que coronaven els turons de les ciutats ibèriques, el constructor romà aixecava la seva obra que devia formar les defenses de la romana Tarraco o de Gerunda. Això és un indicatiu clar de l'estat de civilització de les poblacions indígenes en arribar per primera vegada la civilització romana amb l'expedició de Cneo Scipiò, que desembarcà a Empúries l'any 218 abans de J. C. L'arquitectura romana anava a implantar-se, doncs, entre un poble rústec i així ella fou quasi sempre rústega i pobre, com un art d'exportació a colònies llunyanes, com un art sobrevingut, art d'imitació de la metròpoli, que deu els seus caràcters a les condicions especials del nou medi en què deu aclimatar-se i a la poca habilitat dels bàrbars artífexs.

Els indígenes eren auxiliars en l'obra: manobres, picapedrers, per exemple (1). Així ho indiquen les marques dels picapedrers que es troben en els carreus romans de les muralles de Tarragona, en els trams de migdia i occident, en la part interior del recinte (fig. 45). Aquestes

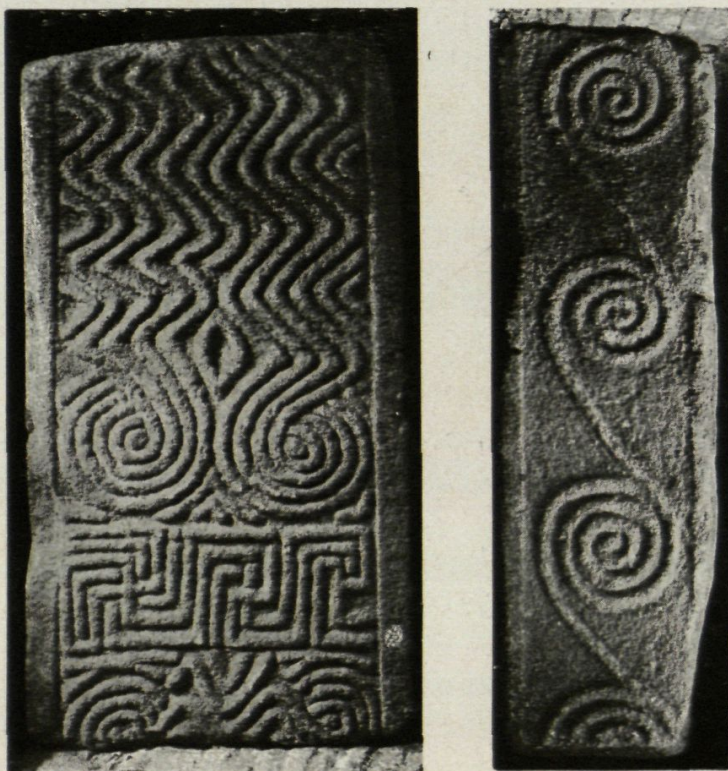

Fig. 44. — Empúries : Pedra amb ornaments ibèrics
(Museu de Girona)

(1) Era comú l'ús dels legionaris, dels presoners i dels pagesos en les obres romanes. Era aquesta prestació personal una mena de contribució en espècie, regulada per les lleis. Vegeu sobre aquesta qüestió el capítol «L'art de bâtir et l'organisation des classes ouvrières», en l'obra citada de CHOISY, *L'art de bâtir chez les romains*.

Fig. 45. — Fragment de la muralla de Tarragona amb lletres ibèriques com a marques de picapedrer

pedres estan col·locades sobre el vell mur megalític i sota carreus romans, que Hübner judica del temps de l'Imperi (1). Algunes d'aquestes

(1) A Tarragona, diu HÜBNER, en pedres de la vella muralla que tanca la ciutat cap a migdia i occident, en la part interior, col·locades sobre antiquíssims murs i sostenint-ne de més moderns, que creu dit autor de l'època dels emperadors, es troben les adjuntes inscripcions. La part amb lletres ibèriques és obra dels Scipions. Les lletres són molt grosses i col·locades, segons les pedres, ja a la dreta, ja a l'esquerra; també n'hi ha d'invertides.

Les més freqüents són: $\sim$, $\simeq$, τ , ρ , ν , ξ ; són freqüents: $\boxtimes$, $\boxplus$; menys freqüents: $\neg$, $\vdash$, $\top$, $\perp$, ω , ψ , Π ; rares: Π , $\cup$, χ , ζ ; raríssima: $\wedge$; Berlanga, que les vegé, els dibuixa així: H. $\sim$ X. $\boxtimes$. $\sim$. $\vdash$. $\vdash$. $\boxtimes$. $\boxplus$. $\sim$. $\vdash$. IX. χ / $\wedge$ E. I. ρ - ρ . ν . ψ .

Són signes de picapedrers, els que solien antigament assenyalar les pedres de les fortificacions i altres edificis públics, dels que se n'han trobat sovint a Roma, en els vells murs de Servius i en moltes muralles d'altres ciutats antigues. Foren col·leccionats per Otto RICHTER, *Ueber antike Steinmetzzeichen*, Berlin, 1885, qui cita també Tarragona (pàgines 1, 26). Els que estudien aquests signes, judiquen d'una manera certa que són efectivament signes dels picapedrers ibèrics pel fet de trobar-se'n d'esculpits en pedres no acabades d'esquadrar per a posar-se en les muralles, en una pedrera no lluny de Tarragona. Els signes de Tarragona són tots ells lletres ibèriques, d'una manera certa, no essent possible que siguin falses. (HÜBNER, *Monumenta linguæ ibericæ*. Berlin, 1893, pàgina 146, XI).

lletres estan col·locades a la inversa o de cap per avall, ço que indica clarament que es tracta de marques de picapedrer, fetes abans de posar les pedres a l'obra, amb el fi de distingir el treball de cada operari. Aquest costum de marcar amb lletres grosses les pedres de les muralles, era general a la Mediterrània; se n'assenyalen a Jerusalem en el basament de les muralles del Temple, a Knosos, de Creta, a Erix, de Sicília (1). L'obra dels Scipions fou realment importantíssima i la seva fama trascendí a Roma, fins al punt que Tarraco fou creguda fundació del conqueridor. És possible que l'exèrcit romà trobés les antigues muralles enrunades; tal idea suggereix la poca altura de la construcció megalítica. Plini, ponderant aquesta reconstrucció dels generals romans, en la *Història Natural*, diu a Tarragona colònia, obra dels Scipions, com Cartago és l'obra dels fenicis (2).

No s'havia oblidat amb tot el seu origen més antic. Ausoni, retòric, professor de Burdeus, que visqué des de 310 (?) a 391 de J. C., en l'epístola a Paulí diu: «Però la teva residència al present, és més enllà dels Alps, més enllà del Pireneu de marbre, dintre els murs de Cèsar Augusta, no lluny de la Tyrrhenica Tarraco i de Barcelona, seguda sobre el mar ostrífer» (3). Aquestes senzilles pedres marcades amb lletres ibèriques, són el monument arquitectònic romà català més antic.

(1) MÉLIDA, J. R., *Iberia arqueològica ante-romana*, Madrid, 1906. — PERROT et CHIPIEZ, *Histoire de l'Art dans l'antiquité*, vol. III, Paris, 1885, figs. 34 i 35.

(2) *Colonia Tarraco, Scipionum opus, sicut Carthago Phoenorum* (PLINI, *Història Natural*, Llibre III, cap. IV).

(3) Epístola XXIII, a Paulí.

Fig. 46. — Fris del Museu de Tarragona, números 209-211

II

L'ARQUITECTURA ROMANA A CATALUNYA ART COLONIAL

L'Arquitectura romana era un art decadent, híbrid i barroc. La construcció no tenia relació de cap mena amb les formes que l'exornaven. Diverses combinacions d'arcs i de voltes, sistema importat principalment d'Orient, eren revestides de les formes pròpies del pòrtic del temple grec, sense lligar amb l'estructura. El fenomen artístic no és extraordinari; encara mitja Europa el practica avui.

Els ornaments grecs eren usats, com en l'art barroc, sense pensar en llur funció originària; les cornises creades per apartar l'aigua dels murs externs, encimbellaven també els murs interiors on no plovia; les columnes i els entaulaments que no sostenien res, recobrien els murs i es sobreposaven als arcs i a vegades omplien les façanes en molts pisos; l'ordre dòric es superposava i barrejava al jònic i al corinti; els frontons es trencaven i s'encorbaven. Aquesta barreja responia al fet material originari de la independència dels constructors i dels que exornaven els edificis. Actualment en molts països l'extranya i infecunda independència subsisteix encara.

A les colònies l'art de la capital era copiat servilment. Les fórmules d'art arquitectònic eren com una part del bagatge de les legions. Coneixem el tractat de Vitruvi en el qual es donen fórmules i mides per a la construcció dels edificis, de la mateixa manera que per armar una

catapulta, i és possible que en l'exèrcit hi hagués encara formularis més precisos per a les obres necessàries a les noves ciutats, tal com avui els formularis d'obres públiques. Sense aquest preceptisme no s'explica la igualtat d'obres arquitectòniques construïdes per la civilització romana en llocs molt apartats del món.

Per altra banda, no existia la idea de l'originalitat artística, ni la de la propietat de l'obra creada, ni la de l'exclusiva de la possessió de l'obra d'art; les escultures gregues eren reproduïdes en sèrie; als cossos de les estàtues hom adoptava la testa que volia el comprador, i un mateix tipus de sarcòfag es trobava en diferents parts del món a punt d'ésser-hi esculpit el retrat del seu eventual propietari.

L'arquitectura romana a Catalunya no fou sinó un art oficial: l'art dels funcionaris estrangers, dels colonitzadors i emigrats, no pas un art popular ni pròpiament ciutadà. Ací, més que a la Gàl·lia romana, té aplicació la qualificació de Courajod: d'art de superfície, art de funcionaris i de llatinitzants (1). Hem de començar dient que anem a estudiar l'arquitectura d'un país de viles mitjanes. Ausoni en la seva obra que hem esmentat *Ordo nobilium urbium*, enumera les grans ciutats en l'ordre següent: Roma, Constantinoble, Cartago, Antiòquia, Alexandria, Trèves, Milà, Càpua, Aquilea, Arlés *petita Roma de les Gàl·lies*, Mèrida, Atenes, Catània i Siracusa, Tolosa *murada de maons*, Narbona i Bordeus la seva pàtria. No s'hi esmenta cap ciutat catalana.

El nostre centre, Tarraco, era una vila vella fortificada, a la qual solament es podia dir gran i rica en comparació a les pobres viles indígenes o als llocs estratègics habitats pels colonitzadors que ocuparen el país, com així ho fa Pomponi Mela (2). No tenia port, segons explica Estrabó (3), però tanmateix tenia tot el necessari, freqüen-

(1) *Leçons professées de l'Ecole du Louvre. I. L'élément gallo-romain.*

(2) POMPONI MELA, dels primers anys de l'Era cristiana, diu parlant del nostre litoral: *Inde ad Tarraconem parva sunt oppida, Blanda, Eluro, Baetulo, Barcino, Subur, Tolobi: parva flumina, Baetulo juxta Jovis montem, Rubricatum in Barcinonis litore, inter Subur et Tolobin, Maius. Tarraco urbs est in his oris maritimarum opulentissima: Tulcis eam modicus amnis, super ingens Iberus Dertosam attingit... urbes complexus, et alias quidem, sed notissimas Valentiam, et Saguntum illam, fide et aerumnis inclitam...* (*De situ orbis*, Llib. 2, Cap. VI).

(3) ESTRABÓ ens parla de Tarragona com d'una ciutat la més important de la Catalunya romana. *Inter Iberi ostia et Pyrenes, extrema, ubi posita sunt Pompeii trophaea, prima urbs est Tarraco, portu quidem carens, sed in sinu condita, et aliis satis instructa rebus, et nunc paucioribus quam Carthago frequentata hominibus. Commodè enim sita est ad praefectorum in Hispania peregrinationes, est que metropolis non tantum intra Iberum sitae Hispaniae, sed et magnae partis ejus quae extra est...* (STRABONIS, *Geographica*, Llib. III, Cap. IV, edició Didot. París, 1853).

tada, com Cartago, per la gent que els afers de govern hi duia. Era, amb tot, el cap de la Hispània citerior i la ciutat major de la costa oriental.

Catalunya no tingué la brillant civilització de la Bètica, que—segons Plini — «supera totes les altres províncies per la riquesa de la seva cultura», ni la de les ciutats com Mèrida, la «Colònia Augusta Emerita» citada amb elogi per Ptolomeu i Estrabó i Plini (1), ni tampoc com la de Sevilla, pàtria d'homes il·lustres. La part meridional de la Hispània havia heretat una antiquíssima riquesa factora d'una vida civilitzada i és sabut com la riquesa i la cultura cerquen els llocs on aquestes tingueren d'antic llur seu esplendorosa. Tampoc va tenir l'esplendor de certs llocs de la Gàl·lia fronterera, com Arlés de Provença, l'*Arelate*, l'antiga *Thehine*, que les inscripcions anomenen: COLONIA JULIA PATERNA ARELATE SEXTANORUM (2), ciutat comercial on s'establí una colònia romana en temps de Cèsar; o com Tolosa, lloada per Estrabó, Ptolomeu, Plini i Pomponi Mela, i finalment com Narbona del Llenguadoc exalçada per Hecateu de Milet, de la qual Polibi, abans de la conquesta romana, declara que és una de les tres ciutats més importants de la Gàl·lia, nomenada en les inscripcions COLONIA JULIA PATERNA NARBO MARTIUS DECUNANORUM (3). Aquest concepte es reflexa clarament en la descripció que fa Ausoni de Narbona, Tolosa, Arlés i Mèrida en comparació de la qual i per a exaltar-la, esmenta Tarraco (4), i en la que fa Plini, (5) de la Bètica i de la Gàl·lia.

L'arquitectura i en general totes les arts eren en les terres colonitzades un element d'assimilació. Després de l'esforç dur i cruel de la conquesta calia atreure els vençuts i fer-los suportables els impostos i les llesves d'homes amb l'enlluernament de la civilització i amb l'atractiu d'una vida còmoda, i dels plaers més refinats.

Tàcit ho conta d'Agrícola: «que exhortava els particulars i ajudava les viles perquè construïssin temples, places i cases...» «d'on, a més, en vingué que lentament els enemics davallaren fins a agradar-se dels vicis, dels pòrtics, dels banys, dels refinaments, dels convits; i entre aquells

(1) HÜBNER, A., *Inscriptiones Hispaniæ Latinæ. Corpus Inscriptionum Latinarum*, vol. II. Berlín, 1869, pàg. 52.

(2) FUSTEL DE COULANGES, *Histoire des Institutions politiques de l'ancienne France*. I. *La Gaule romaine*, Paris, 1891, pàg. 97, nota 2.

(3) FUSTEL DE COULANGES, *Histoire des Institutions politiques de l'ancienne France*. I. *La Gaule romaine*, pàg. 97, nota 2.

(4) AUSONI, *Ordo nobilitium urbium*, XIII. *Narbo*.

(5) PLINI, *Història Natural*, llib. III, caps. III i V.

incautes prengué el nom de civilització el que no era altra cosa que un instrument de servitud» (1).

Un fet ens confirma l'epigrafia: l'art romà a Catalunya és obra colonial.

No coneixem ni un sol nom d'arquitecte a Catalunya, però posseïm en canvi nombrosos noms de donants d'edificis, de personatges honorats amb la pública commemoració, records dels col·legis i legions que intervenien en les obres i dels curadors i regidors que les administraven i guardaven.

Són les làpides romanes les que han fet viure fins avui la gent que aixecà els grandiosos monuments clàssics de la nostra terra. La població notable, la que és commemorada amb inscripcions i estàtues, la que exercia els grans càrrecs públics o la que donava les grans obres ciutadanes, era una població trashumant que sovint venia de les províncies més llunyanes de l'Àsia i de l'Àfrica i se n'anava després a l'altre costat d'Espanya o a l'altra banda del món; població que exercia els diversos oficis que el servei militar o l'administració civil exigien; en fi, la mateixa mena de població de les ocupacions colonials actuals. És una població militar o burocràtica; la majoria dels seus components exerceixen càrrecs de tribuns militars a les legions de la Hispània o els han exercit en les de diverses províncies; molts són gent romana, altres procedeixen de llocs allunyats de l'Imperi, uns altres són hispans que han adoptat noms romans en adquirir el dret de ciutadania (2), i altres, escassíssims, porten noms ibèrics. Això és l'indici segur d'un art d'importació administrativa, reflexe exacte de la situació de la nostra terra en la civilització romana.

ELS DONADORS DELS
MONUMENTS

Els grans donadors que edifiquen i doten les nostres ciutats, són estrangers, empleats, grans militars o homes polítics poderosos de la ciutat de Roma. D'aquests fundadors d'edificis, commemorats amb epígrafs, en coneixem pocs i tots són donadors de termes,

M · M · VINCENTIO · V · p · P · p · h ·
TARRACONENSIS · AC · SV · per
OMNES · RELIQUOS · PRAESIDES · IVS
TISSIMO · RESTITVTORI
THERMARVM · MONTANARVM
MES · IVS · MARIANVS
CVR · RP · TARRACONEN

(1) TÀCIT, *De vite et moribus Julii Agricola* liber en TÀCIT, *Obres menors*. Barcelona, Fundació Bernat Metge, 1926, pàg. 89.

(2) Els peregrins, els no ciutadans romans, no podien portar un nom romà. *Peregrinae conditionis homines vetuit usurpare romana nomina, duntaxat gentilicia*. (SUETONI, *Claudius*, XXV. Cita de FUSTEL DE COULANGES, obra esmentada, pàg. 86).

Aquest dret s'adquiria individualment per convenis especials o pagament de serveis; més tard es comprava. Caracalla declarà que tots els ciutadans lliures eren romans. Una gran part, la més rica i instruïda de l'Imperi, renuncià als seus noms antics, per posar-se'n de llatins o llatinitzats en adquirir els drets de ciutadà.

L · CAECILIV · LF
 PÁP · OPTATVS
 7 · LEG VII · G · FEL ·
 ET · 7 · LEG · XV · APOLLN
 MISSVS · HONESTÁ
 MISSIONE · AB · IMP · M ·
 AVR · ANTONINO · ET · AVR
 VERO · AVG · ATLECTVS · ABAC
 INTER · IMMVNES · CONSECVT
 INHONORES · AEDICIOS ·
 II · VIR · III · FLAM · ROMAE
 DIVORVM · ET · AGVSTORVM
 QUI · R · P · BARC · TA · EG · DO · LEGO ·
 DARIQVE · VOLO · X · VII · S · EX
 QVORVM · VSVIS · SEMISSBVS
 EDI · VOLO · QVODANIS · SPECTAC ·
 PVGILVM · DIE · III · IDVVM · IVN
 VSQVE · AT · X · CCL · ET · EADEM · DIE
 EX · X · CC · OLEV · N · HERMS · PVBL
 POPVLO · PRAEBERI · E · IECTA · PRAES
 TARI · EA · CONDICONE · VOLO · VT ·
 LBERTMEI · EM · LBRTORVM · MEORVM
 LBERTAMQVE · LBERTI · QVOS
 HONOR
 L · D · D · D

SEVRATVS · CONIGE
 RIT · AB · OMBVS · MV
 NERBVS · SEVRAVS · EX
 CVSATI · SNT · QVOT · SIQVS
 EORVM · AT · MVNERA
 VOCITVS · FVERIT ·
 TWEA · X · VIIIB · AT
 REM · PVB · TARRAC ·
 TRANSFERRI · IVBEO
 SVBEADEM · FORMA
 SPECTACVLORVM · QVOT
 S · S · EST · EDENDORVM
 TARRACONE ·

banys i aqüeductes
 o d'oli per als con-
 currentes als tepe-
 daris o fundadors
 de representacions
 al circ i a l'amfi-
 teatre, els dos grans
 luxes col·lectius de
 l'època.

Un epígraf ho-
 norífic (1) erigit
 per la república
 tarraconense, com-
 memora *M. Aure-*

lius Vincentius, varó perfectíssim, presi-
 dent de la província hispànica tarraconen-
 se, el qual restaurà les termes de muntanya
 de Tarragona, *restitutor thermarum mon-*
tanarum. Praesides justissimus, per sobre
 tots els altres, diu la làpida; el *praesides*
 regia tota una província en nom de Roma.
 El que dedica la làpida és *Messius Maria-*
nus, el qual exerceix el càrrec de *curator*
 a la ciutat de *Tarraco*.

Lucius Cecilius Optatus, féu un llegat
 de 7.500 denaris per a una festa de lluita-

dors que es celebrava anualment a Barcelona, i proveí d'oli per a aquell
 dia les termes públiques per a ús del poble, de la seva família i
 dels seus lliberts i en cas que no fos possible a Barcelona, a Tarrag-
 onna. La làpida especifica la quantia del llegat, set mil cinc-cents dena-
 ris (2) (unes 6.375 pessetes or) que venien a redituar 450 denaris (unes
 382'50 pessetes) al 6 % (*usuris semissibus*). D'aquests 450 denaris, 250
 eren destinats a la festa dels lluitadors i 200 per a l'oli de les ter-
 mes. Luci Cecili era fill de Luci de la tribu Papíria, centurió de la
 Legió Sèptima Gèmina Fèlix i de la XV Apolinaris, edil tres vegades,

(1) *C. I. L.*, II, n.º 4.112.

(2) Un denari equival aproximadament a 0,85 pessetes or. RICH, Anthony,
Dictionnaire des antiquités romaines et grecques, traduït de l'anglès per Cheruel. Paris,
 any 1861, mot. *Denarius*.

L · MINICIUS L · FILIUS NATALIS · COS · PROCOS
 PROVINCIAE · AFRICAE · SODALIS · AUGUSTI · TRIANIANI · AVG · PR · PR · DIVI · TRAIANI · PARTHICI · ET · IMP · TRAIANI · HADRIANI · AVG · PROVINC · PAN
 NONIAE · INFERIORIS · CURATOR · AULVEI · TIBERIS · ET · RIPARVM · ET ·
 CLOACARUM · URBIS · LEG · DIVI · TRAIANI · PARTHICI · LEG · III · AVG · LEG · DI
 VI · TRAIANI · PARTHICI · LEG · . . . . . DONATVS · EXPEDITIONE · DACICA
 PRIMA · AB EODEM · IMPERATORE · CORONA · VALLARI · MYRALI · AVREA
 HASTIS · PURIS · III · VEXILLIS · III · LEG · PR · PR · PROVINC · AFRICA · PR
 TRIB · PL · Q · P · PROV · . . . . . IIII · VIR · VIARVM · CVRANDARVM · ET ·
 L · MINICIUS · L · F · NATALIS · QUADRO · VIR · VERVS · F · AVGVR · TRIB · PLEBIS
 DESIG · Q · AVG · ET · EODEM · TEMPORE · LEG · PR · PR · PATRIS · PROVINC · AFRICAE · TR
 MIL · LEG · I · ADIVT · P · F · LEG · XI · CL · P · F · LEG · XIII · MAR
 · BALINEVM · CUM · PORTICIBVS · SOLO · SVO · ET
 DVCTUS · AQUAE · FECERVNT

duumvir i flamen de Roma, dels déus i dels Augusts (1), enviat en honorífiques missions a diversos llocs del món romà pels emperadors Antoní i Verus.

Lucius Minicius Natalis (2), pare i fill, de la tribu Galèria, els quals pagaren en terrenys propis uns banys i pòrtics amb la corresponent conducció d'aigües, probablement a Barcelona, tenien també aquest caràcter de forasters transhumants. *L. Minicius*, pare, havia estat procònsol (107 de Jesucrist) i havia governat l'Àfrica proconsular, legat imperial, propietor de la Panònia inferior, curador del llit del Tíber i de les clavegueres i ribes de Roma, càrrec del *cursus honorum* senatorial. Fou legat imperial de dues legions, prengué part a l'expedició de la Dàcia, va ésser premiat amb la corona mural i la corona vallaria d'or, tres llances pures (sense ferro) i tres senyeres d'honor, fou propietor i legat a la Província d'Àfrica i un dels quatre que curaven de les vies i dels camins. El seu fill exercí, a més d'altres càrrecs sacerdotals, el de tribú de la plebs, curator i propietor junt amb el seu pare a l'Àfrica, fou tribú militar prefecte de la marina i triumvir de la Casa de la Moneda. Ells són la imatge dels homes afortunats en llurs campanyes, dels colonials i dels homes sense pàtria dels grans imperis de tot temps.

O CORNLIA
 ISI · NXL ✕ E · TAD
 CCC · XCV
 CONSV

Una inscripció d'un fris en marbre del pòrtic d'un edifici, trobada a les ruïnes d'Empúries i guardada al Museu de Girona, commemora

(1) *C. I. L.*, II, n.º 4.514.
 (2) *C. I. L.*, II, *Supp.* n.º 6.145.

Cornelianus el qual donà 40.000 sextercis en diner per a la construcció d'una obra avui desconeguda; la làpida trençada ha conservat la memòria del diner despès però no de l'objecte. Un sexterci valia aproximadament 20 cèntims de pesseta or; la quantitat despesa que es commemora gravada en marbre és relativament modesta: unes 8.000 pessetes

or (1). La portada d'aigües en un municipi era com ara una obra extraordinària, i la pagaven els colonitzadors. A Eivissa una làpida (2) commemorava diversos individus de la *gens* Cornelia que amb llurs diners pagaren aquest element de vida.

L · CORNELIVS · LONGVS · ET
M · CORNELIVS · AVITVS · F · ET
L · CORNELIVS · LONGVS · ET
C · CORNELIVS · SERVIVS · ET ·
M · CORNELIVS · AVITVS · ET
P · CORNELIVS · CORNELIANVS · NEP · EX · L
ET · M · F · AQVAM · IN · MVNICIPIVM · FLAVIVM
EBVSVM · S · P · P

ELS HOMES COMMEMORATS
AMB ARCS TRIOMFALS
I ESTÀTUES

Lucius Licinius Sura, al qual, per manament testamentari seu, va ésser-li erigit l'arc de triomf més ben conservat i més monumental que queda en el nostre país, l'Arc de Barà, fou un home poderós, protector a Roma d'aquest tros de terra, elegit per la colònia barcelonina, patró de la colònia (*Patronus Coloniae*). La inscripció del fris del seu arc triomfal (3), declara que se'l fa construir costejant-se així ell mateix la immortalitat. «A Luci Licini Sura, de la tribu Sèrgia, consagrat per manament testamentari». Luci Licini Sura (4), fou legat de l'emperador Trajà, fou cònsol tres vega-

(1) Sobre el sexterci vegeu l'esmentat diccionari de RICH.

(2) *C. I. L.*, II, n.º 3.663.

(3) *C. I. L.*, II, n.º 4.282.

(4) Sura fou un home de gran prestigi a Roma. Plini el Jove en una carta que li dirigeix (*Epistolarum*, Llib. IV, xxx, edició Nisard, Paris, 1865), descriu una font intermitent i acaba dient-li «Vós heu de descobrir les veritables causes d'aquest prodigi. ¿Qui podrà fer-ho millor? Per la meua partestic content si us he exposat bé el fet».

Martial (*Epigramatum*, Llib. VII, 47), en parla com d'un savi, polític i orador eloqüent. «Vós, el més il·lustre dels nostres savis, *Sura*, vós que teniu una eloqüència que recorda el parlar dels nostres avis; quin fat us ha retornat a nosaltres després d'haver tastat l'aigua de Letha? Ja havíem deixat d'esperar i de témer, ja, plens de tristesa i segurs de la nostra malaurança, ploràvem pel que havia estat de vós. Però el rei del silenciós Avern va témer la nostra ira i tornà els fusos que havia pres a les Parques. Vós sabeu quins gemecs havia fet néixer el fals indicatiu de la vostra mort i gaudiu ara vivent de la vostra posteritat. Visqueu com si arrebatesseu la vostra existència; colliu de pressa els plaers i de la vida que recobreu no n'haureu perdut un dia».

En un altre epigrama (Llib. I, 49), parla d'ell com de l'home d'actualitat a Roma i el compara amb Licinianus, el qual cercà la vida plàcida del camp anant cap a Espanya: «Vós, que el vostre nom no callaran els pobles de la Celtibèria, vós veureu,

des en temps de Nerva i Trajà i obtingué els honors del triomf com ho prova la seva inscripció i l'estàtua del Fòrum trajà a Roma. A Barcelona és possible que hom el commemorés en forma sumptuosa. Al Museu Arqueològic es conserva un fragment en marbre: EX TESTAMENTO..... de caràcters iguals als d'un altre fragment que diu: L — LICINI.US. Les dues làpides formaven probablement part d'un fris d'un mateix edifici que féu construir Luci Licini Segon, per testament de Luci Licini Sura, el seu patró.

L'home que assoleix més vegades l'honor de l'estàtua o de la commemoració epigràfica a Catalunya, fou *Lucius Licinius Secundus*, llibert d'aquell personatge influent, al qual el seu patró féu el seu *accensus* en els tres consulats que ocupà en els anys 92, 102 i 107 de J. C. (1). En el clos de Barcelona s'han trobat fins a 16 epígrafs en làpides murals o en pedestals d'estàtues dedicades a Luci Licini Segon. D'aquestes, quatre foren costejades pels fons públics de la Colònia Barcelonesa, EX · D · D · BARC ·; una pels decurions ausetans; una altra pel municipi *flavilomontano* de la Illa menor; una altra pels sexvirs augustals de Barcino; una altra pels individus de la Societat *Assotana*; vuit per altres tants amics, uns sexvirs augustals de Barcino o de Tarraco, i les altres per persones sense cap càrrec i fins per un foraster *civis convena* i el que és més extraordinari, la última, per un llibert (2). Cal tenir en compte que mig segle abans el geògraf Pomponi Mela havia qualificat Barcino de població petita i de segon ordre, *oppidum parvum*.

doncs, *Licinianus*, l'alta *Bilbilis*, cèlebre per les seves aigües i per les seves vinyes, el vell Caunus cobert de neu, el sagrat Vadaveron, aïllat en mig de les altres muntanyes... Però quan vindran les gebres del desembre i les tempestes de l'hivern barrejaran llurs roncals als de l'Aquiló, vós retornareu a les platjes de Tarraco i a vostres finques de la Laletània. Allí l'isard pres a les vostres trampes, caurà als vostres cops; allí damunt un cavall vigorós rendireu la llebre espavilada i el senglar del país; deixareu els cérvols al masover. La fusta del bosc veí baixarà a la vostra llar on s'escalfarà la quitxalla. El caçador vindrà, convidat per vós, a la vostra taula. A casa vostra, senzill calçat, no pas togues, no pas ropatges que farien olor de porpra; que no hi sigui el grosser *Siburnius* i el client importú, ni la vídua exigent. El pàl·lid rostre de l'acusat no privarà el vostre son i dormireu tota la matinada. Que sigui un altre el que compri l'absurd i buit aplaudiment; vós compadiu als més feliços i fruïu sense orgull de la felicitat veritable, mentre que el nostre Sura obté totes les lloances. Es pot justament reposar el que resta de vida, quan s'ha adquirit la glòria».

Dion Casi, diu d'ell que era tant ric i desitjós de glòria que edificà un gimnasi per al poble romà: *Adeo dives fuerat et gloriae cupidus, ut gymnasium aedificaverit P. Romano* (FLOREZ, *España Sagrada*, XXIV, pàg. 235).

(1) FITA, Fidel, *Lápidas romanas recién halladas en Barcelona*. «Revista histórica Latina», Barcelona, 1876, III, pàg. 130.

(2) C. I. L., II, núms. 4.536 (a. b.) a 4.548, Supp. núms. 6.148 (c. d.) i 6.149.

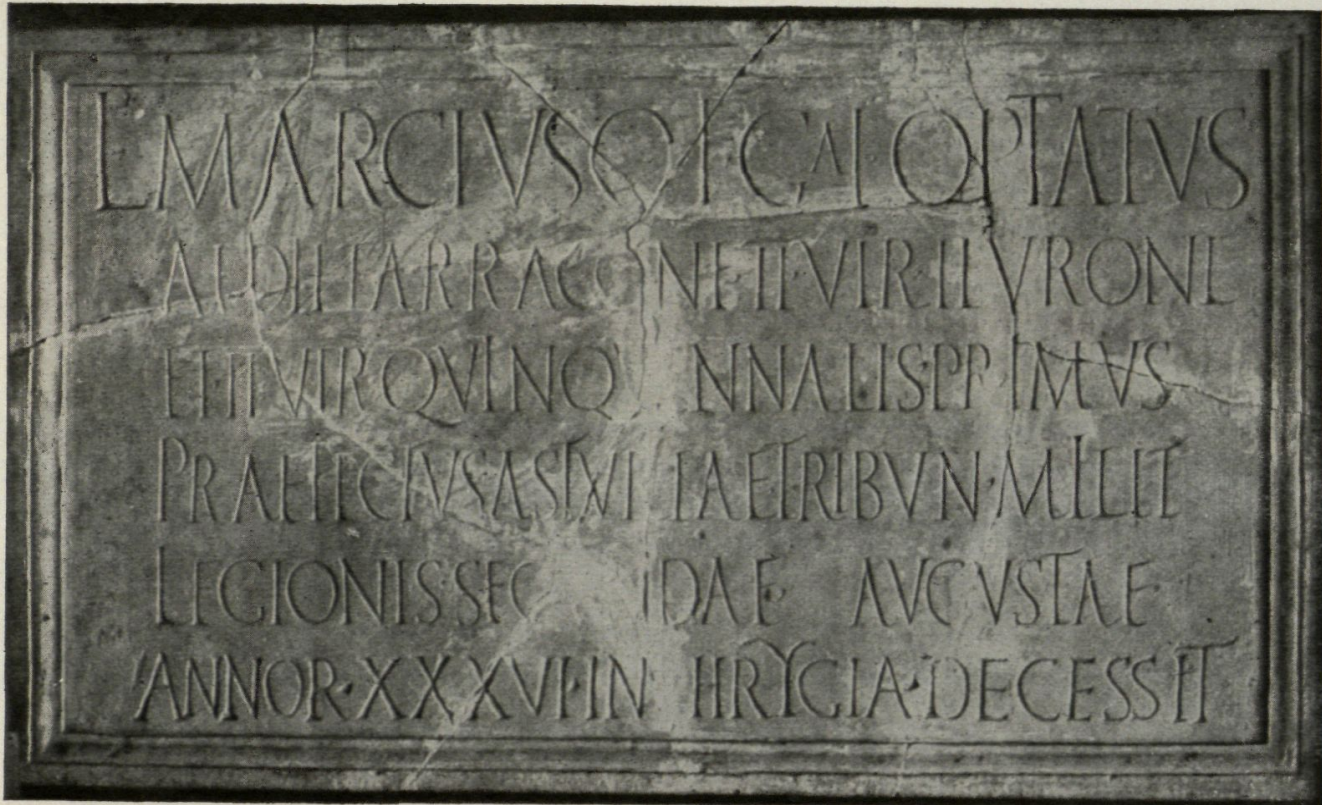

Fig. 47. — Lápida de *Lucius Marcius* (Museu Arqueològic de Mataró)

III

ORGANITZACIÓ DEL TREBALL ROMÀ A CATALUNYA

ROMA es reproduïa a les colònies igual a si mateixa. Choisy, en la seva obra ja esmentada *L'Art de bâtir chez les romains* (1), es pregunta: «Quina era en la construcció la part del treball lliure i quina la de l'esclavatge?

Q · MVRKVS
THALES ·
HORILEGIW
COL · FABR · D · D

Per quin mitjà i a quines regions del poble es reclutaven els milers de manobres que aixecaven els monuments de Roma? Quina direcció podria ésser útilment donada a llurs esforços?

Per consegüent, quins procediments pràctics havien d'emprar-se amb preferència? Totes aquestes qüestions són entrelligades; la condició de les classes obreres es pinta en l'estructura dels edificis,

MINERVAE
AVG
N · AVGVSTIVS
HOMVNIO
IIII · VIR · AVG
COLLEGIO · FABR
DONO · POSVIT

(1) Cap. II, *L'Art de bâtir et l'organisation des classes ouvrières*.

de la mateixa manera que els costums romans es reflexen en la disposició dels plans antics; es treuria a l'estudi de la construcció el seu principal interès si es separés el quadre dels seus mètodes del de les institucions que les expliquen». I després, amb gran coneixement, respon ell mateix a les preguntes, analitzant l'organització dels treballadors romans, la part que en les seves obres es devia a les corporacions, el que es devia a la direcció centralitzadora de l'Imperi exercida per mitjà del *curator*, elegit sovint per decret imperial, el paper del treball dels legionaris, dels presoners condemnats i esclaus públics, i, finalment, el de la prestació personal obligatòria. Tots aquests recursos immensos eren necessaris per a aixecar les colossals obres romanes que ens han arribat en ruïnes.

C·AEMLIO·C·F
 GAL·FRAERN
 PRAEF·FABR·II
 TRIB·MIL·LEGIO
 NIS·V·ALAVDAR
 FLAMIN·P·H·C·
 HIC·CENSVM·
 EGIT·IN·PROVINC
 GALLIA·AQUI·TANC
 P·H·C

ELS COL·LEGIS EN
 EL CONVENTUS
 TARRACONENSIS

Aquesta poderosa organització es reflexa en l'epigrafia. Pel nostre estudi anem a escollir l'àrea de les actuals València i Catalunya, que corresponen poc més o menys al *Conventus Tarraconensis*, un dels quatre en què es dividia la gran província Tarraconense, i, a més, les Illes Balears.

M·PORCIO·M·F·
 ANIENS·APRO
 ÌVIRÓ·PRAEFEC·
 FABR·TRIB·MILIT·
 LEG·VI·FERRÁT·
 PRÓC·AVGVST·
 AB·ALIMENTIS·
 FLÁMINI·P·H·C·
 P·H·C

L'organització del treball romà era per col·legis: a cada ofici corresponia una col·legiació o agremiació i el col·legiat havia de prestar determinats serveis al comú, verificar les obres públiques per preus estipulats per l'Estat i residir forçosament en un lloc fixe, en canvi rebia l'exenció de certes càrregues públiques, l'explotació de tals o quals terres o altra re-

M·VALER·M·F
 GAL·PROPINQVO
 GRATTO·CEREALI
 EDETANO·FLAM·P·H·C
 CVI·HONORES·CIVTATIS
 SVAE·RES·P·AC·GENIO
 LVSIT·ADLECTO·IN·
 EQVITE·A·T·IMP·PRAEF
 FABR·BIS·PRAEF·COHOR
 SECVND·ASTVR·IN
 GERM·TRIB·LEG·V·MAC
 IN·MOESIA·PRAEF·ALAE
 PRHYGV·ITEM·PRAEF
 ALAE·III·HRACVM·IN·SYRIA
 P·H·C

tribució gairebé sempre en espècie. La divisió del treball a Roma era extremada, corresponent a tal ofici una part de l'obra, i a tal altre independent una altra. D'aquests col·legis, dels més comuns en les ciutats de província, l'epigrafia n'ha conservat records en la nostra terra. Un dels més difícils d'estudiar i més discutit pels epigrafistes, és el *Collegium centonarum*, que ens revela una làpida feta malbé descoberta fa temps a Tarragona (1).

(1) C. I. L., II, n.º 4318.

Què eren aquests *centonarii*? Això ha estat dubtós i discutit: una mena de sastres de robes rústegues fetes de troços de roba (*cento*), uns enveladors que formaven robustos envelats sobre les màquines de guerra, aprofitant troços de roba de llana, menys combustible, a propòsit per a preservar-les dels incendis, o tendes per a acampar les legions (1).

Lucio CAECINAE
Cai Filio GALeria tribu SEVERO
IIVIRo (duumviro) Quinquenali FLAMini PRAEFecto
FABRum PRAEFecto CHOoRTis
I (primae) ET ORAE MARITimae
DECVRIONES
LARVM

Els oficis del treball de tallar cosos durs com la pedra, la fusta i els metalls, constituïen a Roma nombrosos col·legis: el dels *fabri ferrarii*, o

dels manyans; el dels *fabri tignarii*, fusters de cobertes i de grans obres; *clavarii materiarum*, o clavetaires; els *sectores materiarum*, o serradors; els *fabri intestinarii*, o fusters de portes i de finestres (els *menuisiers* francesos), etc.

Tota aquesta complicació d'oficis es reduïen, a les capitals de províncies llunyanes, a un sol col·legi, el dels *fabri* (2).

El col·legi dels *fabri* sovinteja en l'epigrafia romana del *Conventus Tarraconensis* per diverses causes. En unes inscripcions se li encomana de curar d'un pedestal dedicat als déus o d'una làpida commemorativa per a la seva conservació perpètua. Així, en una làpida dedicada a Minerva augusta per *Aufustus Homuncius*, sexvir augustal, es fa constar que en féu donació al col·legi dels *fabri* (3). Altres vegades els donants li encomanaven un servei públic. En una làpida de Tar-

L · CAECINAE
G · F · GAL · SEVE
RO · II · VIR · Q
FLAMIN · PRAEF
FABR · PRAEF · CO
ORT · I · ET · ORAE
MRIT
L · VALER · LATINVS
BARCINONEN

Lucio CAECINAE³
Caii Filio GALeria tribu SEVERO
II (duum)VIRO Quinquinali
PRAEFecto FABRum
PRAEFecto COHORTis I (primae)
ET ORAE MARITIMae
Lucius BENNIVS ERMES
OB PLVRIMA EIVS
IN SE MERITA.

ragona (4) en la qual es commemora *Q. Murrius Thales*, donador, és encomanat al col·legi dels *fabri* un *horilegium*. L'*horilegium* és un aparell per a assenyalar les hores: una campana per a sonar-les, una *clepsydra* o rellotge d'aigua o de sorra, o un *solarium* o rellotge de sol (5); en aquest cas probablement un rellotge de sol monumental

(1) CHOISY, *L'art de bâtir chez les romains*, pàg. 202, nota. — DAREMBERG I SAGLIO, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*. Paris, 1877-1912.

(2) La llei en temps del baix Imperi, recomanava, per donar més força a les tres corporacions dels *fabri centonarii i dendrophori* que formessin un sol col·legi, *collegium o collegia fabrorum centonariorum dendrophororum*. Codi Teodosià, XIV, 8, 1 (lleï de 315). DAREMBERG I SAGLIO, *Dictionnaire*, mot *Fabri*.

(3) *C. I. L.*, II, n.º 4498.

(4) *C. I. L.*, II, n.º 4316.

(5) DAREMBERG I SAGLIO, *Dictionnaire*, mot *Horologium*.

C · IVLIO · C · F ·
ANI · SENECAE
LICINIANO
FLAM · P · H · C ·
AED · II · VIR · FLM
PRAEF · FABR
TRIB · MIL · LEG · VI
VIC · P · F · TR · MIL
LEG · XV · APOLLN
D · D

M · AEMILIO
L · FIL · GAL
FRATERNO
PRAEF · FABRVM
TRIB · MILITVM
FRATRI ◊
AEMILIVS ◊
PATERNVS
P ◊ P ◊

L · AEMILIO
L · FIL · GAL ·
PATERNO · P · P
PRAEF · FABR · ◊ · LEG · VII · G
◊ · LEG · I · M · ◊ · LEG · VII · CL ·
◊ · LEG · XIII · G · ◊ · COH · V *u r b* ·
◊ · COH · III · PR · CCC · LEG · II · AVG
ET · P · P · TER · DONIS · DONAT ◊
AB · IMP · TRAIANO · TORQVI
BVS · ARMILLIS · PHALERI,
CORONA · VALLARI · BIS
IN · DACIA · SEMEL · IN · PAR
THIA
ATILIA · L · FIL · VERA · BE
NE DE SE MERITO ◊

col·locat en una plaça o en un jardí. Aquesta inscripció està gravada en un pedestal de marbre, conservat al Museu de Tarragona, amb lletres elegants del segle II.

PREFECTES DELS FABRI

Al costat dels col·legis hi havia constantment l'organització militar. Les legions romanes estaven preparades no solament pel treball de fortificació i atac, sinó encara per fer, soles o conjuntament amb les corporacions, els monuments municipals, i la llei permetia d'emprar-les a les ordres del *curator operum* dels temples, dels edificis públics i de les ciutats, en tota mena d'obres civils. Tàcit esmenta els amfiteatres de Bolonya i Cremona fets pels legionaris (1) i l'epigrafia ha conservat el record dels temples i pòrtics construïts pels sol-

L · ANTONIO · L · f · GAL
NVMIDAE · PRAEFECTO
FABRVM · TRIBVNO milit
LEG · PRIMAE italicae
M · SERGIVS · T · . . . . .
ET · SERGIA . . .
SERGIA?

L · ANTONIO · L · F · GAL
NVMIDAE · PRAEFECT
FABRVM · TRIBVNO · MILIT
LEG · PRIMAE · ITALICAE
L · RVBRIVS · POLYBIVS · MICO

dats (2). Per això les legions tenien llurs cossos de constructors manats per prefectes

(*Praefectus fabrum*), que a la vegada eren llurs tribuns militars. Aquest fet es revela

a la nostra epigrafia, en diversos prefectes *fabrum*, tribuns militars que exerceixen llur ofici, ara ací, ara als llocs més apartats de l'Imperi.

A Tarragona solament, s'han posat set làpides, que commemoren a prefectes dels *fabri*, tribuns militars a la vegada. *Caius Emilius Frater-*

(1) *Història de Roma*, Llib. II, Cap. LXVII. Edició Nisard.

(2) CHOISY, *L'art de bâtir chez les romains*, pàg. 206.

nus, de la tribu Galèria, ho era de la Legió V Alauda. Havia exercit un càrrec administratiu: el de fer el cens de l'Aquitània i de la Hispània Citerior i tenia el càrrec religiós de flamen d'aquesta província. (1).

Marcus Porcius Aprus de la tribu Anien-se, prefecte dels *fabri*, duumvir, era també tribú militar de la Legió VI Ferrata i *procurator Augusti ab alimentis*, un dels càrrecs del *Cursus honorum* de l'ordre eqüestre, i flamen de la Província Hispània Citerior (2). *Marcus Valerius Propinquus Grattius Cerealis*, de la tribu Galèria, edetà (València), flamen de la Província hispànica Citerior, tingué els càrrecs de prefecte de la cohort segona Asturicense a Germània, fou tribú de la Legió V Macedònica a la Mèsia, prefecte de l'ala de cavalleria dels Frigis i prefecte de l'ala tercera dels Tracis a la Síria; després d'exercir tots els càrrecs municipals, fou promogut per l'Emperador a l'ordre eqüestre i fou dues vegades prefecte dels *fabri* (3).

A. *Lucius Caecinae Severus*, de la tribu Galèria, duumvir quinquennal, Prefecte de la primera cohort i de la ribera marítima (*ora marítima*), li són dedicats tres epígrafs: un d'ells pels decurions de Tarragona (*decuriones Larum*), i un altre per *Lucius Valerius Latinus* de Barcelona. De *Lucius Caecinae Severus*, en parla un altre epígraf de Tarragona dedicat per *Lucius Bennius Ermes* (4). Un epígraf que ens ha arribat incomplet fou dedicat a *Armensis Candidus*, també prefecte dels *fabri*.

A Barcelona es commemora a *C. Julius* de la tribu Aniense, flamen, edil, duumvir i tribú militar de la Legió VI Victrix i de la XV Apol·linària i prefecte dels

C·CLVDIO·RECTI
F·AN·RECTO·PROC
MONETAE·PRÆF
FABR·FLAMINI
PROVINCIAE·HIS
PANIAE·CITER
P·H·C

L·CLODIO·M·F
VEL·INGENVO
PA/MENSI
OMNIBVS·HONORIBVS
INRE·PVBLICA·SVA·PERFVNĒ
pRAef·FABRVM
FLAMINI·ROMAE
DIVOR·ET·AVGVST
P·H·C
P·H·C

Q·AT·TIVS·MESSOR
EXHEDRA·CVM
FRONE·TEMPLI
MINER·VAE·AVG
VETVS·TATE
CORRVPTO·PER·
FECTOR·ET·PICTOR
DESVO·REF
ET·C·D

(1) C. I. L., II, n.º 4188.

(2) C. I. L., II, n.º 4238.

(3) C. I. L., II, n.º 4251.

(4) SERRA VILARÓ, *Excavaciones en la necrópolis romano-cristiana de Tarragona*, Madrid, 1929, pàgs. 11 i 30. «Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades», 104. C. I. L., n.º 4264.

fabri de les dues legions (1). A la vila d'Isona, avui vila reduïdíssima, s'han trobat commemorats dos germans, *M.* i *L. Emilius*, tots dos prefectes dels *fabri*. Un d'ells Marc (2) havia estat tribú militar i l'altre, Luci (3) centurió de la Legió VII Gèmina, de la primera Minerva, de la setena Clàudia, de la tretzena Gèmina, de la cohort cinquena urbana i de la cohort quarta i havia obtingut les condecoracions, el *torques*, l'*armilla*, dues vegades la *corona vallaria* a la Parthia i a la Dàcia. Dues làpides saguntines (4) commemoren a *L. Antoni*, de la tribu Galèria, de sobrenom Númida, prefecte dels *fabri* i tribú de la Legió primera itàlica.

Unicament per excepció, dues làpides commemoren prefectes dels *fabri* que no han exercit altres càrrecs militars, però pertanyen també a una de les diverses jerarquies de l'administració romana. Una (5), dedicada a *Caius Cludius*, de la tribu Aniense, *procurator monetæ* i flamen provincial de la Hispània Citerior; l'altra és dedicada a *Lucius Clodius* (6), el qual obtingué tots els honors *in Republica sua*. Fou flamen de Roma, dels déus i dels Augusts a la Hispània Citerior.

Al costat d'aquestes dues organitzacions poderoses, els col·legis i les legions, alguna vegada apareix el nom de l'home d'ofici, que sobressurt i s'individualitza i es fa posar en la làpida funerària l'ofici que exercí o el col·legi al qual va pertànyer.

AGATHOCVLES · V ·
NA · VIENESIS · ANN ·
RVM · XVIII INAVRA ·
OR · CORNEL · CRVSEID ·
SER · H · S · E

Així, en una làpida de Tarragona (7), per acord dels decurions, es commemora a un col·locador de cobertes i pintor que reféu amb els seus diners, segons la inscripció, l'exedra i el frontó del temple de Minerva, fet malbé de vell, *vetustate corrupto*.

En una altra inscripció del Museu de Tarragona, procedent d'un sepulcre descobert al raval de l'esmentada ciutat (8), es

D · M
AEM · ASSARACT
PLVMBARIO
CLOD · CAMILLA ·
MARIT · B · M · F

(1) *C. I. L.*, II, Supp., 6150.

(2) *C. I. L.*, II, n.º 4461.

(3) *C. I. L.*, II, n.º 4460.

(4) *C. I. L.*, II, núms. 3845 i 3850.

(5) *C. I. L.*, II, n.º 4205.

(6) *C. I. L.*, II, n.º 4206.

(7) *C. I. L.*, II, n.º 4085.

(8) HERNÁNDEZ SANAHUJA, *Historia de Tarragona*, tom I, 2.ª part, pàg. 194.

commemora a *Claudius Saturninus* per *Claudius*, felicíssim africà, picapedrer. *Claudio Saturnino Claudius Felicissimus Afer Saxo Faber Monumentum bene merenti fecit* (1). Existeix al mateix Museu de Tarragona una làpida funerària d'un *plumbari*, al qual commemora piadosament la seva muller *Clodia Camila* (2).

Una altra inscripció descoberta en un columbari a Tarragona, l'any 1886 (3), és dedicada a un jove de dinou anys, que tenia l'ofici de daurador (4), natural de Vienne, l'antiga *Vienna*: un treballador emigrat des de la colònia alpina de la Gàl·lia narbonesa fins al cap de la Hispània Tarraconense (5).

M · F A D I V S
PRISCVS
IIIIVIR · VIARVM · CVRAN
DARVM · TRIB · MIL · LEG · I
Q · PROVINCIAE · ACHAIAE
CARONIO
SECVNDO · F

CURATOR OPERIS

Després dels oficis, pel damunt d'ells, hi havia el *curator operis*, càrrec del *Cursus honorum* senatorial, el qual tenia la direcció superior dels treballs i havia de respondre'n fins a ésser rebuts *opere probato* davant de l'administració pública (6); un càrrec semblant en la moderna organització d'obres públiques als enginyers i arquitectes de l'Estat. Aquests *curatores* eren o havien estat també al nostre país tribuns militars o alts empleats.

C · CALPVRNO
P · F · QVR · FLACCO
FLAM · P · H · C
CVRATORI · TEMPLI
PRAEF · MVRORVM
COL · TARR · EX · D · D
C · CALPVRNVS · FLACCVS
HONOREM · ACCEPIT
IMPENSAM · REMISIT

En una làpida de Tarragona (7), *M. Fadius Priscus*, un dels quatre *curatores* de les Vies, tribú militar de la Legió primera, qüestor de la província d'Acaia, dedica una memòria a Caroni Segon. El P. Flórez (8) creu que *M. Fadius* exercí el quatorvirat de les Vies a Roma, però el càrrec existia també als municipis i, per tant, a Tarragona.

En una altra làpida, també de Tarragona (9), es commemora a *Caius Calpurnius*, fill de Publi de la tribu Quirina, nome-

- (1) *C. I. L.*, II, Supp., n.º 6075.
- (2) *C. I. L.*, II, Supp., n.º 6108.
- (3) HERNÁNDEZ SANAHUJA, *Historia de Tarragona*, tomo I, 2.ª part.
- (4) *C. I. L.*, II, Supp., n.º 6107.
- (5) L'epigrafià de Vienne no ens ha tramés el col·legi dels dauradors; únicament es troben en les làpides conservades el col·legi dels *dendrophori*, i els dels *fabri*. Vegeu *C. I. L.*, II, núms. 1917 i 1191.
- (6) CHOISY, *L'art de bâtir chez les romains*, pàg. 203.
- (7) *C. I. L.*, II, n.º 4117.
- (8) *España Sagrada*, XXIV, pàg. 219.
- (9) *C. I. L.*, II, n.º 4202.

nat *Flaccus*; era flamen de la província Citerior, *curator* del Temple i prefecte dels murs a la Colònia Tarraconense; per decret dels decurions, li fou aixecada una estàtua, i ell content amb l'honra, sufragà les despeses.

EDILS I CÀRRECS
ADMINISTRATIUS
DE LES OBRES

El mateix caràcter militar i burocràtic te tot el nombre personal que exercèix càrrecs relacionats amb les obres, els edils, encarregats de fer els camins, les obres municipals, els temples, etc.

Uns indígenes, adaptats a la civilització romana, que havien adquirit el dret de ciutadania i transformat llur antic nom ibèric, que sonava malament a l'oïda dels refinats de l'època, organitzaven a la ciutat un govern anàleg al de l'antiga República de Roma. El mot ciutat no tenia un significat com l'actual de nucli edificat, sinó que s'extenia agafant una gran extensió de terra, i comprenia diversos *pagi* i *vici* petits que presidia una urbs principal. Al cap de la magistratura de la ciutat hi havia els duumvirs, que exercien un poder superior, executiu i judicial en part i administratiu. Cada cinc anys afegien al títol ordinari el de *quinquennis*, i exercien un càrrec semblant al del *ensor* a Roma: feien el cens i el catastrè, fixaven la categoria dels ciutadans i la llista de decurions i de senadors. Sota d'ells hi havia els edils, que feien la policia dels mercats i dels carrers i un *questor* encarregat dels fons públics.

Hem citat a *Lucius Cecilius Optatus* (pàg. 45), el donant esplèndid d'oli per a les termes, fundador de festes públiques, tribú militar que havia conseguit tots els honors edilicis i a *C. Julius Licinianus* (pàg. 53), tribú militar prefecte dels *fabri* i edil.

Una inscripció funerària, trobada a Mataró (1), commemora a *L. Marcus*, edil de Tarragona, que havia estat duumvir quinquennal, prefecte d'Astúries, tribú militar de la Legió segona augusta i va morir a la Frígia a l'edat de trenta-sis anys.

Seria nombrosa la sèrie dels edils que ens ha llegat l'epigrafia catalana, tots amb caràcter anàleg, reflexant ço que era el món que intervenia en les obres i quines havien d'ésser llurs idees.

Totes aquestes categories dirigien i ordenaven, pel damunt dels *curatores*, les obres de les urbs, fent-les a estil i semblança de les de la urbs per excel·lència, la Mare Roma.

(1) *C. I. L.*, II, n.º 4616.